

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

“İSTEHSAL SFERASINDA KİÇİK SAHİBKARLIQ
SUBYEKTLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTU VƏ MALİYYƏ
HESABATLARININ KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Abdullayev Fərid Natiq

Bakı: 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20** ____ -ci il

“İSTEHSAL SFERASINDA KİÇİK SAHİBKARLIQ
SUBYEKTLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTU VƏ MALİYYƏ
HESABATLARININ KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402, “Mühasibat uçotu və audit”

İxtisaslaşma: “İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 404

Magistrant

Fərid Abdullayev Natiq oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.ü.f.d. Əlizadə Namiq Zahid oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI-2021

Elm andı

Mən, Abdullayev Fərid Natiq oğlu and içirəm ki, “İstehsal sferasında kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İSTEHSAL SFERASINDA KİÇİK SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTU VƏ MALİYYƏ HESABATLARININ KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏR

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Bazar münasibətlərinin hazırkı inkişaf mərhələsi biznes proseslərinin idarədilməsində informasiya dəstəyinə tələbi artırır. İnformasiya dəstəyinin əsas elementləri kimi mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazar iqtisadiyyatında fərdi sahibkarlıqlarda mühasibat uçotu və hesabatlığın keyfiyyətinin yüksəldilməsinə böyük ehtiyac var. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatlığının keyfiyyətinə dair metodoloji dəstək və problemin həll olunmasında ortaya çıxan çatışmazlıqlar dissertasiya işinin əsas aktual tədqiqat obyektidir.

Tədqiqatın məqsədi : İstehsal sferasında kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün nəzəri və praktik təklif və tövsiyələrin hazırlanmasını özündə ehtiva edir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: qrafikii, statistik analiz, mədaxil –məxaric metodu, effektiv faiz metodu, maliyyə meyarlarının hesablanma metodikası

Tədqiqatın informasiya bazası: Mühasibat uçotu haqqında qanundan, Nazirlər Kabineti, Maliyyə Nazirliyi, Kiçik və orta sahibkarlıqlar üçün Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları (BMHS) və mövzu üzrə digər qiymətli elmi işlər.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövcud yerli ədəbiyyatda konsepsiyanın dərin və detallı şəkildə inkişaf etdirilməməsi və lazımi məlumat bazasının olmamasıdır. Həmçinin, tədqiqatın aparılma periodu pandemiya dövrünə təsadüf etdiyi üçün bəzi hallarda kitabxanalar əlçatan olmadı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Aparılmış tədqiqatın nəticəsi kimi mövzunun adına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti konsepsiyası izah olundu və kiçik sahibkarlıqlarda hesabatların keyfiyyətinin yüksəldilməsi araşdırıldı.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələri, əsasən kiçik sahibkarlıqlarda maliyyə hesabatlarının tərtibində yol göstərici kimi istifadə edil bilər.

Açar sözlər: maliyyə, mühasibat, vergi, standartlar

DIRECTIONS OF INCREASING QUALITY OF ACCOUNTING AND FINANCIAL REPORTING IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES OPERATING IN PRODUCTION SPHERE

SUMMARY

Relevance of the research: The current stage of development of market relations increases the demand for information support in business process management. Accounting and financial reporting are important as key elements of information support. Methodological support for the quality of financial reporting in small businesses and shortcomings in problem solving are the main current research object of the dissertation.

The purpose of the study: Includes the development of theoretical and practical proposals and recommendations to improve the quality of accounting and financial reporting in small businesses in the manufacturing sector.

Research methods used: Empirical research, analysis, synthesis, statistical analysis, calculation of capital adequacy.

Research database: Law on Accounting, Cabinet of Ministers, Ministry of Finance, International Financial Reporting Standards (IFRS) for Small and Medium Enterprises and other valuable scientific works on the subject.

Limitations of the study: The concept is not developed in depth and detail in the existing local literature and does not have the necessary database. Also, in some cases, libraries were not available because the research period coincided with a pandemic.

Scientific novelty and practical results of the research: As a result of the research, the concept of financial reporting quality was explained in accordance with the title of the topic, and the improvement of reporting quality in small businesses was studied.

Areas where the results can be used: The results of the study can be used as a guide in the preparation of financial statements, especially in small businesses.

Keywords: finance, accounting, taxes, standards

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
BMUS	Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları
BMUSŞ	Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları Şurası
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
İT	İnformasiya Texnologiyaları
KOB/KOS	Kiçik və Orta Biznes/Sahibkarlıq
MHBS	Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	8
I fəsil. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MÜHASİBAT UÇOTU HESABATLARININ İNKİŞAFININ TARİXİ, İQTİSADI VƏ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ.....	11
1.1. Mühasibat uçotu hesabatlarının keyfiyyətinin biznes idarəetmə sisteminin tərkibində rolu.....	11
1.2. Mühasibat uçotu hesabatlarının normativ tənzimləmələri.....	18
II fəsil. KİÇİK SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTU HESABATLARI.....	28
2.1. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunun hazırkı vəziyyəti.....	28
2.2. Mühasibat uçotu siyasətinin kiçik sahibkarlıq subyektlərinin hesabatlarına təsiri.....	46
2.3. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçot hesabatlarının informativliyinin qiymətləndirilməsi.....	55
III fəsil. KİÇİK SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ HESABATLIĞA METODOLOJİ DƏSTƏYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	64
3.1. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində hesabatlılığın keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsində inteqrasiyanın rolu.....	64
3.2. Mikro sahibkarlıqlarda hesabatlığa metodoloji dəstək.....	68
3.3. İnformasiya dəstəyinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində müasir texnologiyanın rolu.....	71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	76
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	79
Cədvəllərin siyahısı.....	84
Sxemlərin siyahısı.....	84
Qrafikləri siyahısı.....	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycandakı bazar münasibətlərinin hazırkı inkişaf mərhələsi biznes proseslərinin idarəedilməsində informasiya dəstəyinə tələbi artırır. Informasiya dəstəyinin əsas elementləri kimi mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin, mühasibatlıq məlumatları əsasında əldə olunmuş hesabatlıq göstəriciləri hər zaman kifayət qədər dolğun və etibarlı olmaya bilər. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu və hesabatlığı tənzimləyən hüquqi qanunvericilik əsasən vergi uçotu və vergi hesabatlığının məqsəd və vəzifələri istiqamətinə yönəlmişdir. Məlum olduğu kimi sahibkarlıq subyektə sərmayə cəlb etmək məqsədilə maliyyə vasaitlərini təmin edəcək müəssisəyə maliyyə hesabatları təqdim edilir, hazırda həmin məqsədlər üçün sahibkarlıq subyektləri individual hesabatlar hazırlayırlar. Halbuki, kiçik sahibkarlıq subyektinə bank kapitalını cəlb etmək üçün müəssisənin real iqtisadi vəziyyətini əks etdirib yüksək keyfiyyətli maliyyə hesabatlarına ehtiyac duyulur. Vergi hesabatlarının göstəriciləri kredit institutlarının tələblərinə cavab vermir.

Bazar iqtisadiyyatında fərdi sahibkarlıqlarda mühasibat uçotu və hesabatlığın keyfiyyətinin yüksəldilməsinə böyük ehtiyac var. Daxili və xarici istifadəçilər tərəfindən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəziyyəti və maliyyə nəticələrinə olan tələb müəssisənin mühasibat uçotu və hesabatlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi yönündə metodoloji inkişafına ehtiyac yaradır. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatlığının keyfiyyətinə dair metodoloji dəstək və problemin həll olunmasında ortaya çıxan çatışmazlıqlar dissertasiya işinin əsas aktual tədqiqat obyektidir.

Problemin qoyuluşu və təqiq edilmə dərəcəsi: Mühasibat uçotu və hesabatlığın metodoloji keyfiyyətinin inkişafı istiqamətində bir sıra görkəmli xarici ölkə alimləri tədqiqat aparmışlar: Daniël Coetsee, Angus O. Unegbu, Hari S., Diah I, Renata L., Gregory B. Waymire, Sudipta B., və digərləri. Mühasibat uçotu və hesabatlıq haqqında ölkəmizdəki iqtisadçı-alimlər də elmi tədqiqatlar aparmışdır: Ə.A.Sadıqov, S.M.Səbzəliyev, Q.Abbasov, Q.Ə Rzayev. və digər alimlər. Qeyd edildiyi kimi mövzu ilə əlaqədar bir çox yerli və xarici tədqiqatların aparılmasına

baxmayaraq sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu və hesabatlığın keyfiyyəti hələ də yetəri dərəcədə hesab olunmur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Araşdırmanın obyektivi kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçot və hesabatlığın keyfiyyətinə təsir edən amilləri öyrənilməsi və metodoloji dəstəyin inkişaf etdirilməsidir. Buna əsasən tədqiqatın məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlər nəzərdə tutulmuşdur:

- maliyyə hesabatları üçün keyfiyyət dedikdə tam olaraq nəyin nəzərdə tutulduğu və onun qiymətləndirmə meyarlarının müəyyən edilməsi;

- ölkə iqtisadiyyatının inkişafının müxtəlif mərhələlərində maliyyə hesabatlığının analizi, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə hesabatlarının müasir hüquqi qanunvericiliyində olan problemlər və onların həll yoluna dair təkliflər;

- kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə hesabatlarının istifadəçilərini nəzərə alaraq mühasibat uçotu və hesabatlıq siyasətinin əsas maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına olan təsirinin müəyyənləşdirilməsi;

- qısa zamanda məlumat əldə etməyə imkan verən, nəzarət funksiyasının effektivliyinə və vergi risklərinin azaldılmasına kömək edən hesabatlıq formasının inkişaf etdirilməsi.

Tədqiqatın obyekt və predmenti: Tədqiqatın obyektini istehsal tıyinatlı müəssisələr (Atena MMC, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC və Delta Qrup C.O. MMC) təşkil edir. Araşdırmanın predmetini kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının keyfiyyətində olan problemlər, onların tədqiq edilməsi və keyfiyyətin yüksəldilməsidir.

Tədqiqatın metodları: qrafikii, statistik analiz, mədaxil –məxaric metodu, effektiv faiz metodu, maliyyə meyarlarının hesablanma metodikası.

Tədqiqatın informasiya bazası: Mühasibat uçotu haqqında qanundan, Nazirlər Kabineti, Maliyyə Nazirliyi, Kiçik və orta sahibkarlıqlar üçün Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları (BMHS) və mövzu üzrə digər qiymətli elmi işlərdən ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Covid 19 epidemiyası ilə əlaqədar olaraq

praktiki araşdırmaların aparılmasındakı mövcud məhdudiyyətlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Aparılmış tədqiqatın əsas elmi yeniliklərini aşağıdakı kimi səciyyələndirə bilərik:

- keyfiyyət terminin ənənəvi təqdim edilən mənasından fərqli olaraq maliyyə hesabatlarında tətbiqinin;

- maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin biznes idarəetmə sistemində rolunun təhlil edilməsi;

- sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi yolları, həmçinin, mühasibat uçotu və vergi uçotunun vahid sistemdə iteqrasiyası təhlil olunmuşdur;

- biznesin idarəetməsində müasir texnologiyadan istifadə və onların əhəmiyyətinin təhlili.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya tədqiqatının nəzəri əhəmiyyəti kiçik sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin artırılması metodologiyası və analitik prosedurların təkmilləşdirilməsinin nəzəri və metodoloji aspektlərinin inkişafından ibarətdir. Müəllifin təklifləri kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçot və rəşional analitik işin təşkilinə, prosedurların aparılmasına və onların əmək intensivliyinə görə bank üçün məqbul xərclər səviyyəsinin təmin olunmasına, vaxtı keçmiş borcların həcmimin azaldılmasına və nəticədə yoxlamaların keyfiyyətinin və səmərəliliyinin artırılmasına kömək edəcəkdir.

I FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA MÜHASİBAT UÇOTU HESABATLARININ İNKİŞAFININ TARİXİ, İQTİSADI VƏ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Mühasibat uçotu hesabatlarının keyfiyyətinin biznes idarəetmə sisteminin tərkibində rolu

Azərbaycanda bazar münasibətlərinin sürətli inkişafı menecment informasiyasının yeni istehlakçılarının meydana gəlməsi və həmin informasiya üzərinə qoyulan yeni tələblərlə əlaqədar olaraq biznesin menecmenti üçün məlumat sistemlərinin qurulmasına yeni istiqamət verdi. Hal-hazırda Azərbaycanda beynəlxalq maliyyə və mühasibat uçotu standartları tətbiq edilir, bu isə ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin beynəlxalq səviyyədə fəaliyyət göstərən müəssisələrə sürətli şəkildə inteqrasiyasını təyin edir və yüksək inkişafa nail olmağa kömək edir. Mühasibat sistemi - mühasibat uçotu və mühasibat (maliyyə) hesabatlığı bu məlumat sistemlərin ən mühüm elementidir. Maliyyə hesabatları təşkilatın mühasibat uçotu prosesinin son son mərhələsidir. Ölkə daxilində mühasibat uçotu və hesabatlıq sisteminin qurulması həm beynəlxalq, həm də yerli təcrübəyə əsaslanır.

Hazırda bütün dünyada informasiyanın rolu durmadan artmaqdadır, eyni trend maliyyə informasiyasına da aid edilir. Müasir dövrdə maliyyə hesabatları bir şirkətin mülkiyyəti və maliyyə vəziyyəti barədə fikir formalaşdırmaq mümkün olan ən tam, obyektiv və etibarlı məlumat bazasıdır. Mühasibat (maliyyə) hesabatları açıq bir məlumat mənbəyidir və tərkibi, məzmunu və təqdimat formaları əsas göstəriciləri əks elətdirir, nəticədə onları oxumaq və təhlil etmək üçün standart metodlar inkişaf etdirmək mümkün olur.

Hesabat bir şirkət rəhbərliyi tərəfindən idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün əsas mənbə kimi istifadə olunur. Onun məlumatları təşkilatın fəaliyyətinin təhlili üçün zəruridir. Bunun sayəsində əvvəllər müəyyən edilmiş parametrlərdən kənarlaşma səbəblərini müəyyənləşdirmək və istifadə olunmamış istehsal ehtiyatlarını üzə çıxarmaq mümkündür. Statistik orqanlar bir çox şirkətin illik

hesabatlarını istehsalın inkişaf istiqamətini və səviyyəsini təyin etməyə imkan verən müxtəlif modellər üçün geniş istifadə edirlər. İllik hesabatda əldə edilmiş maliyyə uçotu məlumatları, menecerlərin investisiya layihələrini maliyyələşdirmələri üçün lazım olan məlumatları təmin edir.

Maliyyə hesabatlarının hazırlanması istənilən müəssisənin fəaliyyətinin uğurlu aparılması üçün vacibdir. Bu, yalnız müəyyən bir dövr üçün maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini ümumiləşdirməklə deyil, həm də şirkətin dövlətdə hər hansı bir iqtisadi fəaliyyətin aparılmasına nəzarət edən dövlət orqanları ilə əlaqələrinin keyfiyyətini müəyyənləşdirir. Beləliklə, şirkət tərəfindən maliyyə hesabatlarının nə qədər vaxtında təqdim olunmasından asılı olaraq, ona tətbiq olunan cərimələr, aparılan vergi yoxlamalarının tezliyi və həcmi mövcuddur. Bir hüquqi şəxsin fəaliyyətinin, onun effektivliyinin, maliyyə sabitliyinin və digər göstəricilərin ümumi mənzərəsini əldə etmək üçün vaxtında və keyfiyyətli maliyyə hesabatlarının tələb edilməsi də vacib bir məsələdir. Bu səbəbdən şirkətin maliyyə hesabatları rəhbərliyi və xarici qurumlar üçün vacibdir.

Maliyyə hesabatı, şirkətin əmlakı, maliyyə vəziyyəti və fəaliyyətinin nəticələri barədə vahid məlumat sistemidir. Maliyyə hesabatları müəyyən bir hesabat tarixi üçün müəyyən edilmiş formalara uyğun olaraq maliyyə uçotu məlumatlarına əsasən hazırlanır. Bu tərifdən belə çıxır ki, məlumatlar maliyyə vəziyyətində əks olunur. Hesabatlar mahiyyət etibarilə şirkətin müəyyən bir dövr üçün vəziyyəti və performansını barədə xülasə məlumatlarının cari uçotundan çıxarılan xüsusi bir hesab növünü təmsil edir. Maliyyə hesabatlarını təşkil edən mühasibat məlumatları sistemi (göstəriciləri) birbaşa mühasibat sisteminin ən vacib reyestri olan mühasibat kitablarından çıxarılmalıdır. Maliyyə uçotunun ibarət olduğu mühasibat göstəricilərinin cəmi birbaşa və ya dolay yolla mühasibat kitablarından formalaşır.

Qlobal maliyyə böhranı və onun ardınca bir çox şirkətin iflasına uğraması maliyyə hesabatlarının etibarlılığının nə qədər mühüm olduğunu göstərdi, çünki böhranın baş vermə səbəblərində biri kimi maliyyə hesabatlarının kifayət qədər keyfiyyətli olmaması idi, hansı ki, qeyd olunan hesabatlarda şirkətlər maliyyə

vəziyyatlarını düzgün şəkildə əks elətdirmirdilər. Beynəlxalq və milli standartların mövcudluğu və onların maliyyə hesabatlarını tərtib edərkən onlardan istifadə olunması, maliyyə hesabalarının keyfiyyət xüsusiyyətlərinin müəyyənləşməsində olan problemlərin həllində uğurlu olmadı, bunu iqtisadiyyatı yaxşı inkişaf etmiş ölkələrin də təmsalında görmək mümkün oldu.

Cədvəl 1: Maliyyə hesabatlığı anlayışı

Mənbə	Tərif
Anthony R. və Rees J.	Maliyyə hesabatları keçmişə dair məlumat verir, istifadəçilərə gələcək maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılmasında və qərar verilməsində, biznes müəssisəsinin aktivlərinin hərəkəti kömək edir, (Anthony and Rees, 2001)
Holt, R.N	Maliyyə hesabatları hazırkı və gələcək investorlar, kreditorlar və digər istifadəçilərin investisiya qoyuluşunda, kredit verilməsində və digər məsələlərdə qərar verməyi üçün zəruri olan məlumatlardan ibarət olmalıdır. (Holt, 1993).
Abib M., Catapan E.A., Catapan A., Catapan D.C., və Veiga C.P.	Maliyyə hesabatlarının təhlili müəssisənin qısa, orta, uzun müddətdə fəaliyyətinin planlamasına doğru atılmış ilkin addımdır. Maliyyə hesabat göstəriciləri sistemi dörd meyarı özündə cəmləşdirir: aktualıq, etibarlılıq, müqayisə və aydınlıq (Abib və digərləri, 2015).
Casta J., və Ramond O.	Maliyyə hesabatlarının məqsədi, əhəmiyyəti və dəyəri şirkətlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin çoxkriteriyalı qiymətləndirilməsi imkanını asanlaşdırmasıdır (Casta və Ramond, 2016).

Mənbə: https://www.ersj.eu/dmdocuments/26.OSADCHY_ET_AL_XXI_2_18.pdf

Qlobal maliyyə böhranının nəticələri maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətlərinin dövlətlər səviyyəsində müzakirəsinə səbəb oldu. Buna misal olaraq G20 sammitində nazir və ekspertlərin iştirakı ilə qlobal mühasibat uçotları üzərində bəyənəmə qəbul edildi. Buna əsasən hazırda maliyyə dünya miqyasında hesabatlığının təkmilləşməsi əsas məsələlərdəndir.

Hazırda beynəlxalq qloballaşma yerli sahibkarlıqlar üçün məlumatların keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onların əlçatan olmasına olan problemlər yaradır. Hal-hazırda Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığa diqqət və qayğı mühüm əhəmiyyətə malikdir, buna görə də həmin subyektlərdə mühasibat uçotu və hesabatlığın təkmilləşdirilməsi diqqət mərkəzindədir. Bunun üçün bir neçə

istişamət gütärilä bilär:

a) BMHS-nın tətbiqi üçün zəmin yaratmaq;

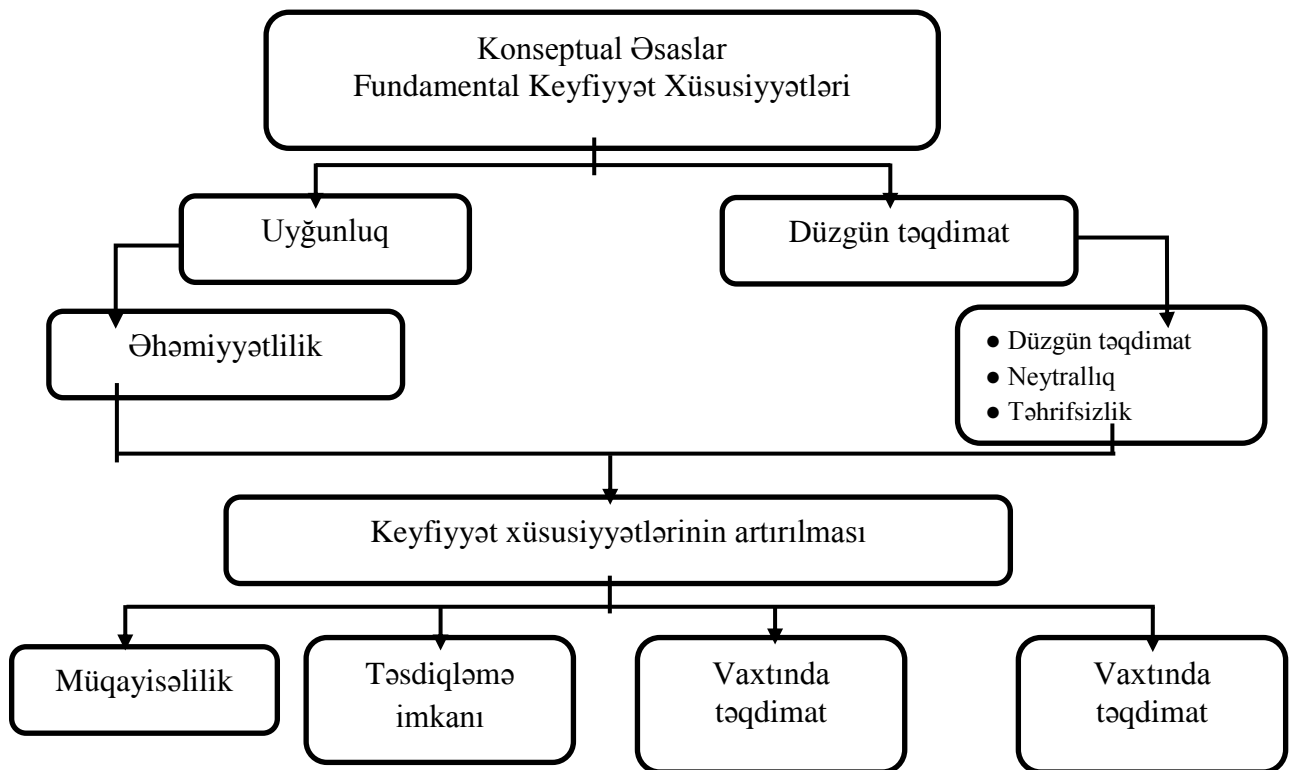
b) mühasibat uçotu yazılışları əsasında yaranan informasiyanın keyfiyyətinin yüksəldilməsi;

c) maliyyə hesabatlığı üzərində keyfiyyətə nəzarətin gücləndirilməsi.

Müasir idarəetmədə keyfiyyət termini adətən məhsulların və ya xidmətlərin keyfiyyəti kimi nəzərə alınır. Ona görə də maliyyə hesabatlığı baxımından keyfiyyətə əksər hallarda kifayət qədər diqqət edilmir. Son zamanlarda isə keyfiyyət termini maliyyə hesabatları üçün də tətbiq edilir. Bunu BMHS-da görmək mümkündür, həmin standartlarda maliyyə hesabatlarında keyfiyyət xüsusiyyətlərinin əhəmiyyətinin və tətbiqinin nə qədər mühüm olduğunu görmək olar. (IFRS – Conceptual Framework).

Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartı (MHBS) keyfiyyət xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sıralayır:

Sxem 1: Konseptual Əsaslar Keyfiyyət Xüsusiyyətləri

Mənbə: Трубилин. А.І. 2015: s.145

Maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətləri iki hissəyə bölünür :

- ✓ Əsas hissə. Bura münasiblik və ədalətli təqdimat xüsusiyyətləri daxildir
- ✓ Əlvə hissə. Bura müqayisəlilik, əhəmiyyətlik, anlaşılıqlıq və vaxtında təqdim olunma kimi dörd əsas hissəyə bölünür.

Münasiblik. Yalnız münasib olan məlumat faydalı ola bilər. Maliyyə informasiyası o zaman münasib hesab edilə bilər ki, istifadəçi tərəfindən istifadə edildikdə istifadəçiyə müxtəlif qərarlar qəbul edə bilsin. İnfomasiyada önəmli hissələr xüsusi ilə göstərməlidir, çünki o zaman istifadəçinin proqnoz verə bilmə bacarığını daha da artırmış olursan. Məlumatın münasibliliyi onun xarakteri və əhəmiyyətliliyindən asılıdır. İnfomasiyada əhəmiyyətli bir hissənin üzərindən keçirilsə və ya nəzərdən qaçırılsa bu istifadəçinin qərar verməsinə köklü şəkildə təsir edəcəkdir.

Ədalətli təqdimat. Maliyyə informasiyaları tək münasib olması ilə bitmir, həm də ədalətli şəkildə təqdim edilməlidir. Ədalətli təqdimat edilməsi üçün informasiya tam, neytral və səhvlərdən təmizlənmiş olmalıdır.

a) Tamlıq. Maliyyə məlumatları tam olması üçün əsasən dəyər və əhəmiyyətlik baxımından tam olmalıdır. Yəni bütün lazımi təsvirləri izahatları tam təsvir etməlidir əks halda məlumat aldadıcı ola bilər.

b) Neytral. Məlumat neytral olması üçün o qərəzsiz, tərəfsiz olmalıdır. Əgər maliyyə hesabatları istifadəçinin qərarına təsir etmək və qabaqdan düşünülmüş qərarları verilməsi üçün şərait yaratmaq məqsədi ilə tərtib edilmişdirsə, bu halda həmin hesabat qərəzli və tərəflidir və birbaşa olaraq həmin informasiya heç vaxt neytral hesab edilə bilməz.

c) Səhvlərdən təmizlənmiş olmalıdır. Maliyyə informasiyaları səhvlərdən azad olmalıdır ki, təqdimat ədalətli olsun. Bu prinsip əsasən məlumatların səhvlərdən təmizlənmiş olmasını vacib olduğunu desə də amma bu o demək deyil ki, heç bir qeyri dəqiqlik, xüsusilə də təxminlərin ediləcəyi yerdə qeyri-dəqiqliklər olmayacaq.

Müqayisəlilik. Bu keyfiyyət xüsusiyyəti əsasən istifadəçilərə maddələr arasında oxşarlıqları və müxtəliflikləri müqayisə edə bilmək imkanı yaradır.

Vaxtında təqdim etmə. Məlumatların vaxtında təqdim edilməsi müvafiq hesab edilməsi üçün vacibdir. Göndərilməsi əsassız olaraq təxirə salınan məlumatlar əhəmiyyətsiz ola bilər.

Anlaşıqlılıq. İstifadəçilər maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların mahiyyətini anlamalıdır. Eyni zamanda, istifadəçilər lazımi iş və mühasibat biliklərinə sahib olmalı və məlumatlar haqqında daha çox məlumat əldə etməyə hazır olmalıdır. Müvafiq məlumatlar, istifadəçilər tərəfindən mürəkkəbliyi və anlaşılmaqlığı səbəbindən maliyyə hesabatlarından çıxarılmamalıdır.

Mahiyyətin formadan üstünlüyü. Maliyyə hesabatları ilə əməliyyatların və digər hadisələrin düzgünlüyünə nəzarət həmin əməliyyatlar və hadisələrin iqtisadi mahiyyətinin hüquqi formasından üstünlüyü prinsipi əsasında təqdim olunmalıdır.

Maliyyə hesabatlarının əsaslandığı ehtimalların iki vacib fəlsəfəsi fasiləsizlik prinsipi və hesablama metodudur. Bu konsepsiyaya əsasən hesabatlar hazırlanan zaman müəssisə yaxın gələcəkdə fəaliyyətini təxminən eyni tərzdə davam etdirəcək. Bu müddət ən azı 12 ay təşkil etməlidir. Hesablama metodu isə gəlirlər və xərclər təsərrüfat əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin daxil olması və ya xaric olması zamanı deyil, qeyd edilən əməliyyatların baş verdiyi anda tanınmalıdır. Müəssisələr öz hesabatlarını elə hazırlamalıdır ki, əməliyyatlar icra olunduğu dövrdə göstərsin. Yəni əməliyyatlar pul vəsaitlərinin daxil və ya xaric olmasına görə yox, gəlirlərin qazanılması və ya xərclərin çəkilməsinə görə hesablanın..

Mühsabat uçotunun aparılması bir qayda olaraq şərtidir və onu həyata keçirməyən müəssisə fəaliyyət göstərə bilməz. Mühsibat uçotunun aparılması müəssisənin bütün aktivləri, öhdəlikləri, kapitalı, gəliri və xərcləri haqqında maliyyə informasiyası verməyə, o cümlədən, istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsinə, gələcək fəaliyyət haqqında proqnoz verməyə, şirkətin maliyyə vəziyyətini analiz etməyə imkan verir. Buna görə də, qeyd olunan məsələləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, mühsibat uçotunun müəssisənin maliyyə məlumatlarının əldə olunmasında rolu danılmazdır. Bundan əlavə deyə bilərik ki, mühsibat uçotu məlumatları tək-cə müəssisənin daxili məsələləri ilə bağlı deyil,

həmçinin onun xarici istifadəçilərinin qərar qəbul etməsinə köməklik edir. Məsələn, hər hansı bir kredit təşkilatına maliyyə vəsaiti üçün müraciət edildiyi təqdirdə, digər rəsmi məlumatlarla yanaşı, həmin institut müəssisənin maliyyə vəziyyətini dəyərləndirərək növbəti addımlar haqqında qərarlar verir.

Maliyyə hesabatlarının əsas istifadəçiləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar.

İnvestorlar (mövcud və potensial sahiblər) müəssisəni kapitalla təmin edən və buna görə də qoyduqları investisiya ilə bağlı risklərdə və ondan əldə edilən mənfəətdə maraqlı olan şəxslərdir. Müəssisə haqqında məlumatlar investorlara səhmlərin alınması, saxlanması və ya satılması kimi qərarlarda kömək edir. Bu məlumatlar, həmçinin müəssisənin dividend ödəmə qabiliyyətini əks etdirir.

Müəssisənin işçiləri müəssisənin maliyyə vəziyyətinin sabitliyi və gəlirliliyi barədə məlumat əldə etmək istəyirlər. Bu onlara müəssisənin mükafat, pensiya və müavinət və digər iş imkanlarını təmin etmə qabiliyyətini qiymətləndirməyə icazə verir.

Kreditorlar tərəfindən verilən borcların və bu borclarla bağlı faizlərin vaxtlı-vaxtında ödənilməsindən əmin olmaq üçün kreditorların müəssisə haqqında məlumatlara ehtiyacları vardır.

Təchizatçılar və digər kreditorlar da onlara olan borcların ödəniləcəyini müəyyən etməyə imkan verən məlumatlara ehtiyac duyurlar. Əgər müəssisə təchizatçının əsas müştərisi deyilsə, təchizatçı müəssisənin fəaliyyətinin davamlılığından asılı deyilsə, adətən təchizatçılar digər kreditorlardan fərqli olaraq müəssisənin qısamüddətli dövr üçün fəaliyyətlərində maraqlıdırlar.

Müştərilərin müəssisənin fəaliyyətinin davamlılığı haqqında məlumatlara ehtiyacları vardır, xüsusilə də müəssisə ilə uzunmüddətli ticarət əlaqələrində iştirak edəcəklərsə və müəssisədən aslıdırlarsa.

Dövlət oraqnları müəssisələrin fəaliyyətini tənzimləmək və vergi siyasətini müəyyən etmək üçün müəssisələrin maliyyə vəziyyəti haqqında informasiyaya ehtiyac duyurlar.

İctimaiyyət müəssisələrin gələcəkdə də yerli əhalini məşğulluqla təmin edə biləcəyinə və yerli təchizatşılardan istifadə edə biləcəyinə əmin olmaq istəyirlər.

Maliyyə hesabatları ictimaiyyət üzvlərinə müəssisənin fəaliyyətindəki inkişaf tendensiyaları barədə məlumatlar verməklə kömək ola bilər.

Müəssisə rəhbərləri maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatlara ehtiyac duysa da, onların ümumi məqsədlər üçün hazırlanmış maliyyə hesabatlarına ehtiyacı yoxdur, çünki rəhbərlik bu məlumatları daxili məqsədlər üçün hazırlanmış hesablardan əldə edə bilər. Buna görə də rəhbərliyi maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri kimi düşünməkdən çox, onlara maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına və təqdim olunmasına görə məsuliyyət daşıyan şəxslər demək daha doğru olar.

Bütün iqtisadi qərarlar müəssisənin nağd pul yaratma qabiliyyətinə və onun yaradılmasının vaxtı və dəqiqliyinin qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Müəssisənin maliyyə vəziyyəti, maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və maliyyə vəziyyətindəki dəyişikliklər haqqında məlumat bu cür qərarları dəstəkləmək üçün lazım olan informasiyanı verir. KOS üçün MHBS sahibkar-rəhbərlərin idarəetmə qərarlarını verməklərinə kömək etmək üçün məlumat məqsədi daşımır. Rəhbərlik müəssisəni idarə etmək üçün lazım olan istənilən məlumatı əldə edə bilər. Buna baxmayaraq, ümumi məqsədli maliyyə hesabatları biznesin maliyyə vəziyyəti, mənfəət və ya zərəri və pul vəsaitlərinin hərəkətinə dair fikirləri təqdim etməklə tez-tez rəhbərlərin ehtiyaclarına xidmət edəcəkdir. KOS-lar adətən maliyyə hesabatlarını yalnız sahibkarlıq, rəhbərlik, vergi və ya digər tənzimləyici orqanların tələblərini qarşılamaq üçün hazırlayırlar. Yalnız bu məqsədlər üçün hazırlanan maliyyə hesabatları ümumi məqsədli maliyyə hesabatları deyil. KOS üçün MHBS əsasən ümumi məqsədli maliyyə hesabatlarını hazırlamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1.2. Mühasibat uçotu hesabatlarının normativ tənzimləmələri

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 94-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi mühasibatlığa dair ümumi qaydalar müəyyən edir. Bu isə o deməkdir ki, mühasibat uçotunun qanun və tənzimləyici

normativ sənədləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur (<http://www.e-qanun.az/framework/897>).

4 iyun 1994-cü ildə “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu dərc edilmişdir. Qanunun qüvvəyə minməsi ölkəmizdə kiçik sahibkarlıqların inkişafına təkan verən ən böyük addım olmuşdur. Sahibkarlığa diqqət göstərən hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da bu qanun onun stimullaşması, inkişafına dəstək və genişlənməsi üçün əvəzedilməz rola sahib oldu. Qeyd olunan qanunun qüvvəyə minməsi ölkə iqtisadiyyatının mühüm seqmenti olan kiçik sahibkarlıqların inkişafında məqsədyönlü və dəstəkləyici proqramların həyata keçirilməsi üçün zəmin yaratdı. Qanun əsasında sahibkarlara dəstək proqramları işlənib hazırlandı və həmin proqramlar bir neçə istiqamətdə həyata keçirilmişdir. Sahibkarlıqlara dəstək proqramlarının əsas məqsədi isə, əsasən, iqtisadiyyatın canlanması, ölkədə işsizliyin azaldılması, normativ-hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi, müxtəlif təbəqədən olan əhəlinin sahibkarlığa cəlb edilməsi, maliyyə yardımının edilməsidir. Qanunda kiçik sahibkarlıqlara müxtəlif yardımların edilməsi nəzərdə tutulmuşdur, bura lizinqlərin verilməsi, subsidiyalar, güzəştli kreditlər şəklində dəstəyin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

27 avqust 2002-ci il tarixində ölkə prezidenti “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli fondu haqqında Əsasnamə” və “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsi Qaydaları” haqqında fərmanlar imzalamışdır. Qeyd olunan fərmanlar Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına mühüm dəstək olmuş, əsasən, sahibkarlıq fəaliyyətində dövlətin dəstəyini artırmaq və sahibkarlıqların daha da genişlənməsini təmin edilməsində mühüm rola sahib olmuşdur. Qeyd olunan fərmanlar əsasında 2006-cı ildə regionlarda Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun nümayəndəliklərinin açılması və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin həmin nümayəndəliklərə müraciəti, həmçinin, güzəştli kreditlər haqqında 504 sayılı fərmanı imzalanmışdır.

Ölkə prezidentinin 13 oktyabr 2011-ci ildə imzaladığı “Azərbaycan

Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında” adlı fərman əsasında fondun işləmə mexanizmində, vəsaitlərin istifadəsində bir sıra əlavələr və dəyişikliklər oldu. Qeyd olunan dəyişikliklərdən ən mühümü sahibkarlar üçün nəzərdə tutulmuş güzəştli kreditlərin məbləğinin artımı olmuşdur, belə ki, həmin kreditlərin aşağı limiti 5000 manat, yuxarı məbləği isə 10 milyon manat kimi nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin, kreditin geriödəmə müddəti də uzadılaraq 10 ilə çatdırıldı.

Respublikamızda sonrakı dövənlərdə də sahibkarlıq fəaliyyəti üçün bir sıra islahatlar aparılmışdır. Belə ki, 2015-ci ildə aparılan islahatlar əsas 2 istiqamətdə olmuşdur. Birincisi, 20 oktyabr 2015-ci ildə ölkə qəbul olunmuş “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” qanundur. Həmin qanun əsasında sahibkarlıqlarda tətbiq edilən nəzarət iki il müddətində dayandırıldı. Qeyd olunan qanuna əsasən sahibkarlıq subyektlərində yoxlamalar yalnız vergi orqanları tərəfindən aparıla bilər və burada isə məqsəd insan həyatını təhlükədə qoyan halların qarışısını almaq idi. 2016-cı ildə ölkə başçısının fərmanlarına əsasən sahibkarların hüquqlarını qorumaq məqsədilə Apelyasiya Şuraları yaradılmışdır. Yerlərdə yaradılmış Şuralara daxil olan hallara baxılır, həmin Şuraların fəaliyyətinə isə Prezident yanında təsis edilmiş Apelyasiya Şurası nəzarət edir. Sahibkarlıq müəssisələrində əsas maneələrdən biri onlardan əksər fəaliyyət üçün lisenziyaların tələb olunması idi və həmin lisenziyaların alınmasına qoyulan şərtlər idi, lakin ölkə başçısının 2016-cı ildə imzaladığı “Lisenziyalaşdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” fərmana əsasən əgər əvvəl lisenziya tələb olunan sahələrin sayı 59 idisə, yeni fərmanla bu say 37-yə endirildi. Əlavə olaraq, müddəti bitməmiş lisenziyaların müddəti limiti də aradan qaldırılmışdır, həmçinin, lisenziyaların əldə edilməsi üçün şərtlər olduqca yüngülləşdirilmişdir. Bundan əlavə, yeni təqdim olunmuş lisenziyalar müddətsiz olaraq buraxılır və onların əldə olunması üçün rüsumlar isə 2 dəfə azaldılıb, regionlarda isə bu azalma 4 dəfəyə qədərdir.

Azərbaycanda mikro, kiçik, orta sahibkarlıqlar iki qrupa bölünür: fərdi sahibkarlıqlar (hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən tək sahibkarlar) və KOB-lar (hüquqi şəxslər). Bütün fərdi sahibkarlıqlar qanunla kiçik sahibkarlıq

hesab olunur, lakin hüquqi şəxs kimi qeydiyyatdan keçənlər iki və ya daha çox meyarla görə təsnifləndirilir: işçi sayı, illik dövriyyə və s.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 21.12.2018-ci il qərarına əsasən KOB-lar üçün bölgü meyarları aşağıdakı cədvəldəki kimidir:

Cədvəl 2: KOB-lar üçün bölgü meyarı

KOB-ların ölçüsünə görə kateqoriyaları	İşçilərinin heyətinin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik gəliri (ig) (min manat)
Mikro sahibkar	1-10	$ig \leq 200$
Kiçik sahibkar	11-50	$200 < ig \leq 3\ 000$
Orta sahibkar	51-250	$3\ 000 < ig \leq 30\ 000$
İri sahibkar	251 və ondan yuxarı	$30\ 000 < ig$

Mənbə: <https://smb.gov.az/storage/KOB%C4%B0A%20%C4%B0CMAL%202020.pdf>

SSSR dağıldıqdan sonra Azərbaycan mühasibat uçotu sahəsində də islahatlar aktiv şəkildə həyata keçirildi. 2004-cü ilə kimi bu sahədə atılmış ən mühüm addım 1995-ci ildə “Mühasibat uçotu haqqında Qanun”-nin qəbuludur. Bu qanun mühasibat uçotu sahəsində qəbul edilmiş qanuni sənəd idi. Bundan sonra 1999-cü ildə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsi”ndə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığının prinsip və qaydaları haqqında bölmə yer alırdı. Baxmayaraq ki, məcəlləyə daxil edilmiş normalar progressiv idi, lakin onlar tam şəkildə tətbiq edilmirdi.

Maliyyə hesabatları hələ də qüvvədə olan 1995-ci ilin qanunlarına uyğun hazırlanırdı. 2004-cü ildə “Azərbaycan Respublikası Mühasibat uçotu haqqında Qanun” qüvvəyə minmişdir və bu səbəblə də 2005-ci ildə Mülki Məcəllədə yer alan təşkilatların mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığı ilə əlaqəli hissə məcəllədə çıxarıldı. Bu qanunla mühasibat uçotuna olan yanaşma və tənzimləyici sənədlərin ardıcılığı dəyişdi. 2004-cü il qanuna görə sənədlər Maliyyə nazirliyi tərəfindən təsdiqlənməli idi, əgər təsdiqlənməzsə onların istifadəsinə icazə verilmirdi. Baxmayaraq ki, qanuna görə kredit təşkilatlarının uçot qaydası, məzmunu və hesabatlıq periodu Mərkəzi Bank tərəfindən təyin olunurdu, lakin Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiqlənməli idi.

2004-cü il Mühasibat Uçotu Haqqında Qanuna əsasən bir yenilik o idi ki, mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının tərtibi üçün “Mühasibat uçotu üzrə

Məsləhət Şurası” yaradılmışdı. O zamanlar Maliyyə Nazirliyi Azərbaycanda tənzimləyici orqan kimi çıxış edirdi, həmənki qanunla Maliyyə Nazirliyi milli mühasibat uçotunun və ya mühasibatla bağlı hət hansı qərarlar verməzdən əvvəl MUMŞ ilə məsləhətləşməli idi. MUMŞ əsasən MHBS və BMUSŞ haqqında bilikləri olan dövlət, kommersia və qeyri-kommersiya rəsmilərdən təşkil olunmuşdu. Şuranın üzvləri və Sədri Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilirdi və onun nizamnaməsi Ədliyyə nazirliyi tərəfindən təsdiq edilirdi.

Maliyyə Nazirliyinin nümayəndələrinin şurada iştirakı qanunla qadağa olunmuşdu. Bu qadağada məqsəd o idi ki, dövlət tənzimləyici orqanından – Maliyyə Nazirliyindən asılıq minimum səviyyədə olun. Lakin, MUMŞ limitli resursa sahib idi, xüsusilə də onun maliyyələşməsi Maliyyə nazirliyi büdcəsi ilə həyata keçirilirdi, nəticədə isə onun asılılığı artırdı. Qanunda MUMŞ-nin digər fəaliyyətlərlə də maliyyələşmə imkanının olduğu qeyd edilirdi, həmin resurslardan istifadə ilə Məsləhət Şurasının müstəqilliyi artacaqdı. Qanunla müəyyən olunmuş əsas prinsip o idi ki, əsas tənzimləyici orqan (Maliyyə nazirliyi) Milli Mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsini və təsdiqini həyata keçirməli idi. Maliyyə nazirliyinin “Yeni milli mühasibat standartlarının inkişafı və qəbulu” proseduru qəbul olundu, bu prosedurda yeni qanunun qəbulu və mövcud standartların dəyişilməsi aşağıdakı sıra ilə olacaqdı:

- MUMŞ-dan məsləhət almaq məqsədilə Maliyyə Nazirliyi mərhələli iş planını MUMŞ-a göndərir və təkmilləşmənin tarixini qeyd edir;
- Məsləhət şurası qeyd olunmuş vaxt əsasında standartın təkmilləşdirilməsi ilə əlaqəli olaraq Maliyyə Nazirliyi ilə konsultasiya aparır;
- Draft versiyasının dərc edilməsindən başlayaraq 60 gün ərzində Maliyyə Nazirliyi maraqlı tərəflərdən şərtləri toplayır;
- MUMŞ 30 gün ərzində Maliyyə nazirliyi tərəfindən təqdim olunmuş ilkin draftda qeyd olunan şərtləri nəzərə alaraq rəsmi şərtlərlə birlikdə onu Maliyyə Nazirliyinə təqdim edir;
- Maliyyə Nazirliyi orijinal draft sənədi yenidən yoxlayır MUMŞ-dan və digər maraqlı tərəflərdən gələn şərtləri nəzərə alır. Eyni zamanda Maliyyə

Nazirliyinin əvvəl dərc olunmuş draft versiyaya dəyişiklik etmək hüququ da vardı;

- Əgər MN təkmilləşdirilmiş standartı yeni nəşrdə təsdiq etmək qərarına gələrsə, onu imzalayır və qüvvəyə minmə tarixini qeyd edir;

Yeni təklif olunmuş draftın qəbulu zamanı Maliyyə Nazirliyi onun beynəlxalq standartlarla (BMUS və MHBS) ilə uyğun olub-olmadığını, həmçinin MUMŞ-nın tövsiyələrini nəzərə alır. Əgər beynəlxalq standartlardan və MUMŞ-nın tövsiyəsindən fərqlənən standart qəbul olunarsa, standartta əlavə olunur və onun qəbuluna niyə qərar verildiyini izah edir. Bu prosedur həm kommertiya həm də qeyri-kommertiya təşkilatları üçün yeni standartların qəbulu zamanı həyata keçirilirdi. Standartın inkişafı mərhələsində bütün maraqlı tərəflərin xəbərdar olması onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə səbəb olurdu, çünki bu qəbul olunmuş qanuna sonradan əlavə etməyin qarşısını alırdı. Burada istisna qeyd edildiyi kimi, kredit təşkilatlarının mühasibat uçotu aktları ilə bağlı idi, hansı ki, Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşma əsasında Mərkəzi Bank tərəfindən irəli sürülürdü. Lakin, qanunda Maliyyə Nazirliyinin bu mövzuda MUMŞ ilə məsləhətləşməsinin qarşısını alan hər hansı bir məhdudiyyət yox idi.

Qanuna əsasən bütün hüquqi şəxslər, təşkilati və hüquqi formasından aslı olmayaraq, həmçinin hüquqi şəxs yaratmadan Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən fərdi şəxslər mövcud mühasibat uçotu standartlarına və sadələşdirilmiş uçot qaydalarına əsasən mühasibat qeydlərini aparmağa məcbur idilər. Qanuna əsasən bütün mövzular Mülki Məcəlləyə uyğun olaraq kommertiya və qeyri-kommertiya təşkilatları arasında bölünürdü. Maliyyə hesabatlarının təqdimatı üçün tələbləri yaratmaq məqsədilə kommertiya təşkilatları da sonra uyğun standartlara əsasən müxtəlif strukturlara bölünürdü – ictimai əhəmiyyətli, kiçik sahibkarlıqlar (bura əsasən hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fərdi sahibkarlıqlar, həmçinin kiçik sahibkarlar daxil idi) və digər kommertiya təşkilatları daxil idi.

Qeyri-kommertiya təşkilatlarına isə büdcə təşkilatları, bələdiyyələr və qeyri-dövlət təşkilatları daxil idi. İctimai əhəmiyyətli müəssisələrə aşağıdakılar aid edilirdi:

- Kredit təşkilatları
- Sığorta şirkətləri
- İnvestisiya fondları
- Qeyri-dövlət sosial fondları
- Birjada səhmləri alınıb-satılan hüquqi müəssisələr

2005-ci il Nazirlər Kabineti illik gəlir, işçilərin orta sayı və balans cəmi meyarlarına uyğun olaraq aşağıdakı bölgünü yaratdı:

- İllik gəlir – 30 mln AZN
- Orta işçi sayı 1200 nəfər
- Balans dəyəri 100 mln AZN

Bu meyarlar əsasında Nazirlər Kabineti 2005-ci ildə bu meyarlara uyğun olan təşkilatların siyahısını təsdiqlədi, həmin təşkilatlar 01.01.2008-ci ildən gec olmayaraq mühasibat uçotunu aparmaq və MHBS-a uyğun maliyyə hesabatlarını dərc etməyə məcbur idilər. Kiçik müəssisələr isə mühasibat uçotu qanundan kənarında idilər, 2008-ci ildən bu qrup sadələşdirilmiş vergi sisteminə keçirildilər. Digər kommersiya təşkilatına nə ictimai əhəmiyyətli müəssisə nə də kiçik sahibkarlıq kateqoriyasına aid edilməyən müəssisələr daxil idi. 2004-cü ilin Mühasibat Uçotu haqqında Qanunu müxtəlif kateqoriyalı müəssisələr üçün müxtəlif qrup standartları aid edirdi və onların keçid periodları ayrı idi. Qanun mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığı sahəsində aşağıdakı leqal aktları tətbiq edirdi:

- Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları
- Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları
- Büdcə təşkilatları üçün milli mühasibat uçotu standartları
- Qeyri-hökumət təşkilatları üçün MMUS
- Kiçik sahibkarlıqlarda sadələşdirilmiş verginin aparılması
- Mərkəzi Bankın mühasibat uçotu sahəsində olan normativ sənəd və təlimatları
- MMUS-nın tətbiqi ilə əlaqəli şərhlər və tövsiyələr
- Mühasibat uçotu qaydaları

- Mühəsibat umotu ilə əlaqəli digər qanuni aktlar və tövsiyyə sənədləri

MHBS-ı Azərbaycanda BMUSŞ-nın qəbul etdiyi formada tətbiq edilir. Bu standartlarda olan dəyişikliklər BMUSŞ-nın rəsmi şəkildə təsdiqindən sonra həmən Azərbaycan Respublikasında qanuni qüvvəyə minir. Bu standartlar ictimai əhəmiyyətli müəssisələr tərəfində tətbiq edilir, həmçinin kiçik sahibkarlıq kateqoriyasına daxil olmayan kommərsiya təşkilatları tərəfindən milli standartların əvəzinə istifadə edilə bilər.

2007-ci ildə Maliyyə Nazirliyi MHBS-ın Azərbaycan dilinə tərcüməsini dərc edərək öz rəsmi internet saytında yayınladı. Bu tərcümə MHBS 2006 mətn əsasında hazırlanmışdı və MHBS 6, 7, 8- əhatə etmirdi. Kommərsiya təşkilatları üçün milli mühəsibat uçotu standartları Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunurdu. Onlar MHBS-a uyğun olaraq hazırlanmalı və onlara aid olan bütün məsələləri əhatə etməli idi. Kommərsiya təşkilatları üçün milli standartları MHBS-na keçirən zaman MHBS-a uyğun olmayan yeni maddə daxil edilərsə, bu zaman həmin milli standarta əlavə olunur və bu fərqi yaranma səbəbi izah olunur.

Nazirlər kabinetinin “Milli Mühəsibat uçotu Standartlarının tətbiqi proqramı 2005 – 2008” proqramına uyğun olaraq Maliyyə nazirliyi MHBS-nın konseptual əsasları əsasında “Kommərсия təşkilatları üçün mühəsibat uçotunun konseptual əsaslarını” və 27 MMUS qəbul etdi. Bu sənədlərin təsdiqlənməsi ilə əvvəldə qeyd edilmiş proqram tam şəkildə tətbiq etdi. Lakin, 01.01.2008 tarixi etibarilə qüvvədə olan 13 MHBS-nın milli standartlarda qarşılığı yox idi. Bütəcə təşkilatları üçün Milli Mühəsibat Standartları Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Həmin standartlar mövcud MUBS-ları əsasında yaranırdı və aid olduğu bütün məsələləri əhatə edirdi.

Kiçik sahibkarlıqlarda mühəsibat uçotunu aparmaq məqsədilə Maliyyə Nazirliyi xüsusi uçot qaydalarını təsdiq etdi. Kiçik sahibkarlar üçün sadələşdirilmiş uçot Nazirlər Kabineti tərəfindən 2003-cü ildə təsdiq edilmişdi. Həmin qanunda nəzərdə tutulurdu ki, Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsinə görə müəssisə sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi idisə, onda fərdi sahibkar və hüquqi şəxs olmağından aslı olmayaraq (kredit təşkilatları istisna) sadələşdirilmiş uçot apara

bilərdilər. Sadələşdirilmiş uçot sistemi ilkin mühasibatlıq sənədləri əsasında dokumentləşdirməni davamlı olaraq aparmağı tələb edirdi. Sadələşdirilmiş uçotda ikili mühasibatlıq yazılışı nəzərdə tutulmamışdı. Biznes tranzaksiyalarını qeydə almaq üçün onlar Maliyyə Nazirliyinin dərc etdiyi “Kiçik sahibkarların biznes tranzaksiyaları üçün uçot kitabı”ndan istifadə edirdilər. Bu kitabda sahibkarlıq subyektlərinin əmlakı, xidmətlə əlaqəli gəlir və xərcləri və digər tranzaksiyalar qeyd edilirdi. Gəlir və xərcləri nəzərə alarkən kiçik sahibkarlıqların kassa və ya hesablama metodunu seçmək hüquqları var idi.

Qeyd edilənlər 2003-cü ildən başlayaraq, respublikamızda mühasinat uçotu sahəsində islahatların aparılması nəticəsində öz əksini tapmış və nəticədə Mühasibat uçotu haqqında Qanun 02 sentyabr 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

Bu Qanunun 2.1.9 maddəsinə uyğun olaraq kredit təşkilatları ictimai əhəmiyyətli qurumlara aid edilmiş və müvafiq olaraq onlar həmin Qanunun 8.1 maddəsində göstərilən tələblərə görə Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları əsasında maliyyə hesabatlarını tərtib etməlidir.

Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları üzrə Komitə tərəfindən qəbul olunmuş Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları bu Qanunun 4.3.1.-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi müəyyən olunmuş prosedur qaydalarına əsasən Azərbaycan dilinə tərcüməsini təşkil etməklə həmin tərcümələrin Azərbaycan dilində rəsmi mətnləri kimi dərc olunmasını təmin edir.

Konseptual Əsaslar, danışılan standartların və onlarla təyin edilmiş prosedurların istifadəsi, həmçinin fərqli-fərqli ölkələrdə mühasibat uçotunu tənzimləyən uyğun milli qaydalarının bu Standartların istəklərinə uyğunlaşdırması hədəfi ilə Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları Komitəsi (MUBSK) təsis olunmuşdur.

Bununla əlaqədar hökumətlər Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının Konseptual Əsaslarla təyin edilmiş yaxınlaşmalara zidd olmayan öz hədəflərindən ötrü əlavə və ya müxtəlif tələblər təyin edə bilər.

Bununla belə, “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respubliasının Qanununun 2.1.1. maddəsinə uyğun olaraq Uçot qaydaları mühasibat uçotu subyektlərində mühasibat uçotunun gerçəkləşdirilməsi, mühasibat uçotunun hazırlanması, həmçinin fərqli-fərqli maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotunda ifadə olunması üzrə normativ hüquqi aktlardır. Sadalananlar, Bakı şəhəri, 29 iyun 2004-cü il tarixində təsdiqlənmiş № 716-IIQ sayılı Mühasibat uçotu haqqında AR-nın qanunu (sonuncu düzəliş 4 may 2018-ci il tarixli 1140-VQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu) ilə qaydaya salınır.

Mühasibat uçotu və hesabatlıq qanunvericiliyini ilə bağlı məsələləri təsdiq edərkən belə məlum olur ki, problemlərin öyrənilməsinə iki aspektdən yanaşmaq olar: ümumi iqtisadi münasibətlərin fonunda və birbaşa mühasibatlıqla əlaqəli olaraq. Belə ki, əgər nəzərə alınsa ki, mühasibatlıq ümumi iqtisadi göstəricilərin əks etdirilmə yoludur, onda deyilə bilər ki, mühasibatlıq dolayı yolla digər qanunlarla da müəyyən olunur, hansı ki, birbaşa mühasibatlıq qanunları deyil. Ümumi qanunvericilikdə olan bəzi məsələlərin (mülkiyyət və s.) uçota əks etdirilməsi mühasibat uçotunun təşkili və keyfiyyətinə təsir göstərir. Lakin, iqtisadiyyatın sürətli inkişafı mühasibat uçotu qanunlarının da yaranmasına səbəb olmuşdur. Qanun dedikdə isə, hər hansı obyektə nəzarətdə saxlamaq və təkmilləşdirmək üçün ümumi tənzimləmələr nəzərdə tutulur.

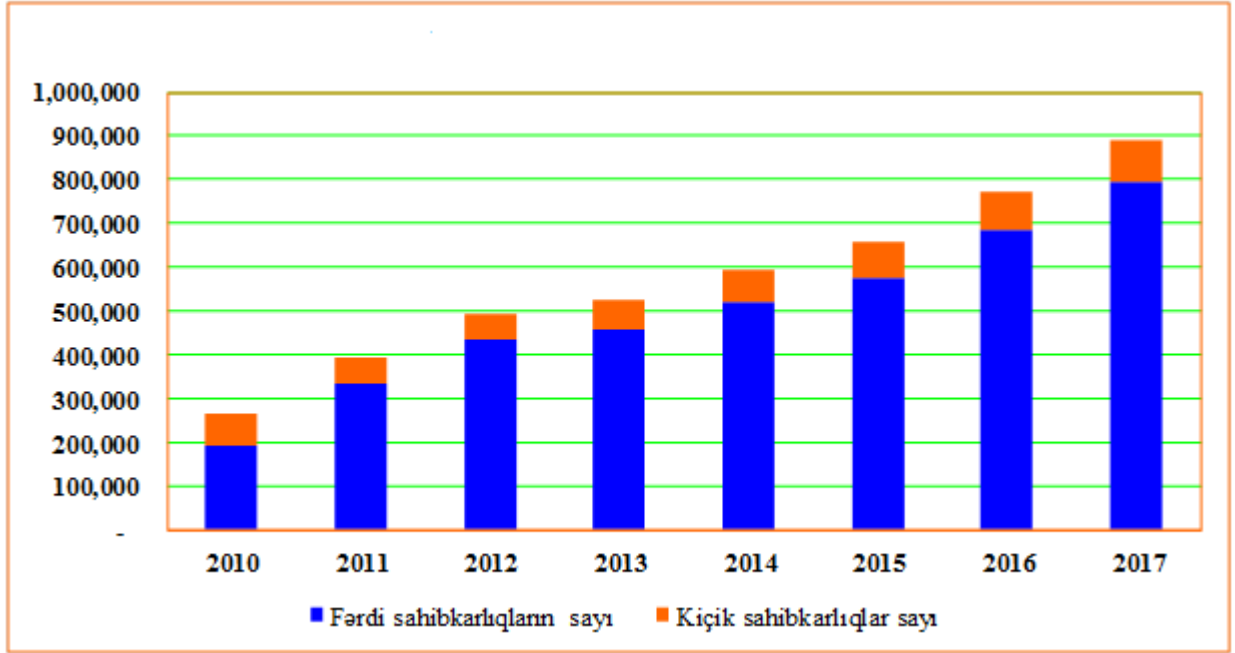
II FƏSİL. KİÇİK SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ MÜHASİBAT UÇOTU HESABATLARI

2.1. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunun hazırkı vəziyyəti

Kiçik sahibkarlıqlar ölkə iqtisadiyyatının əsas elementi kimi mühüm rola sahibdirlər. Onlar yeni iş yerlərinin və gələcək böyük şirkətlərin və korporativlərin yaradılmasının əsasını təşkil edirlər. “İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı”na (OECD) əsasən kiçik və orta sahibkarlıqlar birlikdə müəssisələrin 95%-dən çoxunu təşkil edir və 60-70% yeni işlər yaradır. Kiçik sahibkarlıqlar rəqabətliliyi saxlamaqda, istehsala və hazır məhsullara yeni texnikaların gətirilməsində mühüm rola sahibdirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, keyfiyyətli xidmət və rəqabətli məhsulu daha ucuz xərclə təmin edən kiçik və orta sahibkarlıqlara əlverişli mühit yaratmaq hər bir ölkə üçün vacibdir.

KOB-ların inkişafı Azərbaycan üçün işlə təmin olunma səviyyəsinin artımı, yerli resurslardan istifadə etməklə yerli istehlak mallarının yaradılması, idxaldan asılılığın azaldılması, çeşidliliyin artırılması və sabit iqtisadi inkişafın əldə edilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan, KOB-lar birinci və əsas sahibkarlıq subyekti kimi görülə bilər. Azərbaycanda hal-hazırda əsas nəzər qeyri-neft sektorunun inkişafın yönəldilib, buna görə də, çeşidlilik mühüm önəmə sahibdir. Çeşidliliyin əsasını isə sahibkarlıqlar üçün uyğun mühitin yaradılması və stimullaşdırılmasıdır, bu da iqtisadiyyat üçün bir neçə faktor baxımında vacibdir. Əvvəla, neft və qazın azalan qiyməti onların gələcək qazanclarını qeyri-müəyyən edir. İkincisi, ölkənin iqtisadi aktivliyində olan azalma, mümkün qədər tez bir zamanda neft və qaz sektorundan asılılığın azaldılmasını tələb edir. Əlavə olaraq, neft-qaz sektoru əsasən kapital intensivdir, ona görə də, yeni işlərin yaradılmasında çox az effektə sahibdir, lakin qeyri-qeft sektoru isə birbaşa yeni iş yerlərinin yaradılmasına, işlə təmin olunmanın yüksəldilməsinə və ümumi iqtisadiyyatın güclənməsinə xidmət edir.

Qrafik 1: Fərdi-Kiçik sahibkarların sayının illər üzrə dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi
<https://www.economy.gov.az/index.html>, 01.01.2020

Bazar iqtisadiyyatının qlobal təcrübəsi yeni iş növlərinin və sosial münasibətlərin formalaşmasında və yeni ixtisaslaşma və əmək kooperasiya növlərinin yaradılmasında kiçik sahibkarlığın vacib mövqeyini və yüksək iqtisadi səmərəliliyini təsdiqləyir. Kiçik müəssisələrin üstünlükləri bazar dəyişikliyinə və dəyişən istehsal şərtlərinə tez uyğunlaşma qabiliyyətindədir. Əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, kiçik və orta, həmçinin, fərdi sahibkarlıqlar demək olar ki, bütün iqtisadiyyatların əsas hissəsini təşkil edir. Hər bir ölkədə kiçik sahibkarlıqlar özünəxas inkişaf tendensiyası var, bu həmin ölkənin tarixi ənənələrindən, iqtisadiyyatından, sənayeləşmə səviyyəsindən, sosial-iqtisadi şərtlərdən və s. faktorlardan aslı olaraq dəyişir. Kiçik sahibkarlıq yaratmaq üçün ölkə əhalisi arasında hüquqi savadlılığın artırılması da mühüm faktorlardandır: ən sadə formada vergi güzəştlərinin aid olduğu dövrü müəyyən etmək və faydalanmaq üçün. Kiçik sahibkarlıqların əsas rol oynadığı iqtisadiyyatlar aşağıdakı mənfəətləri əldə edir:

- İqtisadiyyatın manevr qabiliyyəti artır, çünki onun işkirəçiləri, yəni kiçik

və orta sahibkarlıqlar tez və səmərəli şəkildə dəyişikliklərə adaptasiya ola bilirlər;

- İqtisadiyyatın sabitliyi artır, çünki onu təşkil edən müəssisələrin (KOB) sayı çox olur və nəticədə onun az sayda korporativlərdən asılılığı azalır;
- İqtisadiyyatın müasir fərsətləri yaxalaması artır, çünki əksər hallarda kiçik sahibkarlıqlar müasir fikirlərin irəli sürülməsi ilə başlayır və genişlənir;
- Fərdi regionların inkişafı sabitləşir, çünki KOS-lar mərkəzləşmədən əksər hallarda uzaq olurlar.

Oxşar iqtisadi inkişafın əldə edilməsi üçün KOS-lar gərək tam şəkildə inkişaf etsin, əmək ehtiyatlarının yarısını istifadə etsin, əlavə dəyərin yarısını yaratsın. Buna nail olmaq üçün gərək sahibkarlıqlar bir çox zəif cəhətin öhdəsindən gəlsin: maliyyə, istehsalat, əmək, idarə və s. sahələrdə digər bizneslərlə rəqabət apara bilsin ki nəticədə mal və xidmət bazarında öz yerini tuta bilsin. Kiçik sahibkarlıq sferası o zaman inkişaf edir ki, qeyd edilən zəif cəhətlər balanslaşır, böyük korporativlərə yaxınlaşır.

Respublikamızda hal-hazırda sosial-iqtisadi inkişafın əsas məqsədlərindən biri ölkədə sahibkarlıqların inkişafıdır, hansı ki, iqtisadi fərsətlərin müəyyən edilməsinə və sosial-iqtisadi sabitliyi saxlamaqda olduqca böyük rola sahibdir. Kiçik və orta sahibkarlıqlar yeni iqtisadi fəaliyyətlərin, çevikliyin, müasir iqtisadi fəaliyyətlərin, yeni sənayelərin və iş yerlərinin yaradıcısıdır. Kiçik bizneslərin ölkələrin iqtisadi həyatında önəmi odur ki, böyük sayda müəssisə bu sahədə fəaliyyət göstərir, iqtisadi cəhətdən fəal əhaliinin əksəriyyəti bu bizneslərdə toplanır və demək olar ki, ÜDM-nin yarısını onlar təşkil edir. Onlar sayəsində iqtisadiyyatda rəqabətlik artır bu isə ölkələrin məhsul və xidmətlərin keyfiyyətində olan artımı təmin etmək məqsədi və həmçinin rəqabət nəticəsində qiymətlərin aşağı enməsi məqsədinə uyğundur. Öz növbəsində kiçik sahibkarlıqlar büdcənin də təmin edilməsində rola sahibdirlər. Onlar böyük korporativlər üçün cəlbedici olmayan bir çox sahənin genişlənməsində rola sahibdirlər. Kiçik sahibkarlıqlar əsas göstəricilərindən bir də investisiyanı tez şəkildə həyata keçirə bilmək və yüksək kapital dövriyyəsinə sahib olmaqdır. Kiçik sahibkarlıqların digər xarakteristik göstəricisi odur ki, onlar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafını

sürətləndirən dinamik innovativ fəaliyyətlərlə də məşğuldur. Lakin qeyd edilənlərlə yanaşı onu da bildirmək lazımdır ki, kiçik sahibkarlıqlar, aşağı gəlirlilik, yüksək əmək intensivliyi, innovativ texnologiyalarda ustalaşmaqda çətinlikliklər, dar personal resursları və yüksək rəqabətlik mühitində artan risklə xarakterizə də olunur. Bu isə çoxsaylı müflisləşmələrə görə kiçik sahibkarlıq sferasına daimi yenilənmələrə səbəb olur. Digər tərəfdən dar istehsalat dairəsi müəssisələrin idarəsinin sadə və səmərəli olmasına səbəb olur.

Kiçik sahibkarlıqların sosial əhəmiyyətinin digər səbəbi isə yerli bazarda bütün istehlakçı tələbini qarşılamaıdır. Onun təbiətindən aslı olaraq kiçik sahibkarlıqlar yerli ehtiyac və maraqları nəzərə alır. Xaricə yönəliliyin daha kiçik olduğu üçün kiçik sahibkarlıqlar asanlıqla iqtisadi şərtlərin dəyişməsinə və istehlakçı tələbinə cavab verməyə uyğunlaşa bilirlər. Müxtəlif dövlətlərdə də kiçik sahibkarlıqların siyasi təsiri də müxtəlif olmuşdur, çünki onlar adətən orta sinif əsasında qurulur və sayca çox olduğu üçün bu sinif də əhalinin əsas hissəsini təşkil edir. Əgər təşkilat istehlak mallarının istehsalçısıdırsa, onda bölgə idarəetməsi də onun subsidiyalaşması dərhal nəzərə alınmalıdır. Fəaliyyətlə məşğul olan insanların özünü sahibkar kimi sınaımaq üçün onlara qısa müddətlik patentlər verilməlidir. Həmin fəaliyyətin uğursuz olduğu halda sahibkar üçün də böyük mənfi təsiri olmayacaq və böyük xərclər altında qalınacaq. Hazırda bir çox insanlar yeni biznesə başlamağa ehtiyat edir, çəkinir, çünki ənənəvi qayda odur ki, onlar biznesə başlayarkən verhi, patent və s. məsələlərə xərclər çəkir, hətta il sonunda biznes zərəre işləsə belə.

Kiçik sahibkarlıqlarda olan çatışmazlıqların ən başında duranı isə, əksər hallarda ixtisaslaşmış personalın çatışmazlığıdır. Aparılmış tətqiqatlar da bunu göstərir ki, yalnız regionlarda və yerlərdə onlara dəstək olduğu təqdirdə bu problemi öhdəsindən gələ bilərlər. Qeyd edildiyi kimi, sahibkarlıqlarda ixtisaslaşmış personala ehtiyac çoxdur, bu məsələni həll etməyin yollarından biri isə, sahibkarlıqlarda pulsuz təlimlərin keçirilməsidir, ona görə ki, gələcək mütəxəssislərdən onların təlimini belə həyata keçirmədən yüksək bilik və bacarıqlar gözləmək bir qədər real görünmür.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən qlobal böhranlar bir çox dövlətlərin büdcələrini yenidən gözdən keçirməyə təşviq etdi, bu isə bir çox hallarda sahibkarlıqların maliyyələşməsinə və dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi üçün ayrılmış büdcələrin də azaldılmasına səbəb oldu. Buna əlavə olaraq, o da qeyd edilməlidir ki, hətta böhran zamanında belə bəzi dövlətlər sahibkarlıqların dəstəyinə proqramlar üçün vəsiətlər ayırır, lakin əsas fokus milli iqtisadiyyatın genişləndirilməsi olur. Bizneslərin genişlənməsində əsas rol KOS-lara dəstək və tənzimləmə mexanizmləri tutur. Ərazi inkişaf siyasətinin əsas forma və metodları həm dövlət səviyyəsində, həm də spesifik ərazinin inkişaf məqsədlərinə uyğun olaraq aparılır. Xüsusən də regionlarda iqtisadi simulyasiyanı artırmaq üçün yolları: miqrasiya siyasəti (ixtisaslaşmış işçilərin regionlara axını, sahibkarlıqların regionda qalması üçün şəraitin yaradılması), maliyyələndirmə siyasəti (sahibkarlıqlarda təşkilatlarının yaradılması, öyrənmək üçün yeni, müasir yerlərin yaradılması), sosial siyasət (sahibkarlıqların istehsal etdikləri mal və xidmətlərə olan ehtiyacı təmin etmək üçün yerlərdə əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması), marketinq siyasəti (ərazi məhsul təkmilləşdirmə siyasəti, regionlarda məhsullara tələbin artırılması, və ərazilərarası müqavilələrin bağlanması) (Rzayev Q.R 2017: s.101).

Mülkiyyət hüquqlarının qorunması və sahibkarlığın genişləndirilməsi arasında olan əlaqə mexanizmini müəyyən etdikdən sonra növbəti münasibətləri müəyyən edə bilərik. Bilindiyi kimi məhsulların patentləşdirilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi, fəaliyyətinin qorunması, üçüncü tərəfin qanunsuz şəkildə biznes fəaliyyətində yararlanmasının (brendin adı altında bazara mal/xidmət çıxarmaq) qarşısını alır. Patent mexanizmi olmadığı halda üçüncü şəxs məhdud sayda resursla bazara girə bilər və artıq bazarda müəyyən paya sahib olan mövcud sahibkarlığın adından istifadə edə bilər. Son dövrlərdə sahibkarlıqların inkişafı üçün daha çox dövlət dəstəyi proqramları həyata keçirilir. Müxtəlif tədqiqat sənədlərində bizneslərin inkişafı və genişlənməsi üçün elmi əsasın yaradılmasından bəhs edilir. Bu təkcə rayon deyil, həmçinin local səviyyədə genişlənməni daha sonra regional səviyyədə səmərəliliyi əldə etməyi və dövlət

resurslarında effektiv şəkildə istifadəni nəzərdə tutur. Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması qlobal əhəmiyyətə sahib bir mövzudur, çünki o milli iqtisadiyyatın xammaldan asılılığın aradan qaldırılmasına, işlə təminat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, öznü-məşğulluq sayəsində rayonlarda əhalinin dövlət dəstəyindən asılılığının azalmasına şərait yaradır. Sahibkarlar üçün iqtisadi motivasiya metodları yaradılıb və onların inkişafı da dumadan aparılır. Sahibkarlığın insentiv mexanizmləri arasında effektiv borclanma metodologiyasını qiymətləndirməyin öyrənilməsi də onların genişlənməsində mühüm əhəmiyyətə sahibdir. Həyata keçiriləməsi nəzərdə tutulan insentiv proqramının ölçüsü adətən ərazinin məskunlaşma səviyyəsinə də uyğun olur, əhalinin çox məskunlaşdığı və sahibkarlığın mal və xidmətlərinə tələbin çox olduğu yerdə proqramın ölçüsü də böyük olur. KOS-lara dəstək üçün aşağıdakı metodlar vardır:

- KOS-lar üçün dəstək proqramlarının bəyan olunması
- KOS-lar üçün infrastrukturun yaradılması
- Əvvəlcədən müəyyən olunmuş meyarlara əsasən ərazi, şəhər və regiona üzrə dəstək proqramlarının hazırlanması
- KOS-lar insentiv proqramlarına açıqlığı

Sahibkarların inkişafına dəstək mexanizmi onların olduğu ərazinin potensialını ölkənin və regionun iqtisadi vəziyyətinə, sahibkarlıq sferasının hüquqi vəziyyətinə, bizneslərin vergi mühitinə, kadr, material, texniki və maliyyə resurslarına əsasən real şəkildə qiymətləndirməlidir. Bu şərtlər sahibkarlıq sahəsində olan dövlət siyasəti ilə müəyyənləşir və yalnız yeni inisiativlərin qəbulu əsasında dəyişdirilə bilər. KOS-lara dəstək proqramlarının məbləği yerli büdcədən aslı olaraq da dəyişir. Eyni zamanda, yerli büdcədə olan artışı əksər hallarda sosial əhəmiyyətli layihələrə ayrılır, nəticə etibarilə yenidən KOB-lara dəstək büdcəsi daralır. 2004-cü ildən başlayaraq sahibkarlığın inkişafı yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. 2016-cı ildə isə artıq biznes müəssisələrinin sayı yeddi yüz mini keçmişdi (Qrafik 1).

Mühasibat uçotunun hesabatlığa təsirindən bəhs edərkən ümumi uçot anlayışına nəzər salmaqda da fayda vardır. “Maliyyə Uçotu” və “Maliyyə

Hesabatı” anlayışları ölkəmizin milli mühasibat lüğətimizdə – leksikamızda xarici dildən, xüsusən də ingilis-amerikan uçot praktikasından daxil olmuşdur. Azərbaycanın uçot praktikası üçün “Mühasibat uçotu” və “Mühasibat hesabatı” terminləri (anlayışları) daha ənənəvi hesab olunur. Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarında da Maliyyə Hesabatının traktovkası ingilis-amerikan uçot məktəbinə istinad edir. Belə bir şəraitdə biz ingilis və amerikan praktikalərinin “Maliyyə Uçotu” və “Maliyyə Hesabatı” təriflərini araşdırmağa çalışaq. Maliyyə Uçotu (financial accounting) daha geniş “uçot” (accounting) anlayışının bir hissəsidir. Bir sıra xarici ölkə mütəxəssisləri uçotu üç vahid anlayış kimi müəyyənləşdirir: xidmət göstərən fəaliyyət - müvafiq qərarların qəbulu üçün istifadəçiləri müəssisələr haqqında informasiyalarla təmin etmək; təsviri-analitik intizam çoxsaylı hadisələri və əməliyyatları identifikasiyasına imkan yaradılması. Belə hadisə və əməliyyatların müəyyən mənada işlənməsi müəssisənin maliyyə vəziyyətini və fəaliyyətinin nəticələrini təsvir etməyə imkan verir; informasiya sistemi – maraqlı istifadəçilər üçün müəssisənin fəaliyyəti haqqında informasiyanın toplanılması və işlənməsi. Maliyyə uçotu ilə yanaşı, uçot özündə hesabdərliyi (bookkeeping), idarəetmə uçotunu (management, managerial accounting), vergi uçotunu (tax accounting), məlumatların təhlilini (analysis) birləşdirir. Amerikan və ingilis mənbələrində uçotun əsas iki hissəsi fərqləndirilir: - maliyyə uçotu; - idarəetmə uçotu.

Maliyyə uçotunun başlıca məqsədi maliyyə hesabatı formasında informasiyaların hazırlanmasından ibarətdir. Bu məlumatlar birinci növbədə müəssisə ilə birbaşa əlaqəsi olan kənar istifadəçilər üçün nəzərdə tutulur. İdarəetmə uçotundan müəssisənin fəaliyyətinin planlaşdırılması, qiymətləndirilməsi və onlara nəzarət prosesində menecerlərin informasiya tələbatını ödəmək üçün istifadə edilir. Maliyyə və idarəetmə uçotun uçotun iki əsas hissəsi kimi fərqləndirilməsinə bir sıra xarici ölkə alimlərinin əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Bu zaman, uçot hesabdərliqdan fərqləndirilir, təhlil isə uçotun bir hissəsi kimi traktovka olunur. Vergi uçotunun ayrılıqda mövcud olması isə ilk növbədə vergilərin hesablanması və ödənilməsi ilə əlaqədardır. Vergi uçotunun son nəticəsi vergi hesabatı ilə

tamamlanır. Belə bir hesabatın formalaşması qaydaları və üsulları müxtəlif ölkələrdə biri-birindən fərqlənir. Vergilərin hesablanması qaydası xüsusi orqanlar tərəfindən tənzimlənir və bütövlükdə vergi sisteminin məqsədlərinə tabe edilmişdir. Misal üçün – ABŞ-da 1988-ci ildən etibarən vergiyə cəlb olunma, və əsas vəsaitlərin təzələnməsini stimullaşdırmaq məqsədilə əsas vəsaitlərin sürətləndirilmiş amortizasiyası nəzərdə tutulmuşdur. Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları ilə tənzimlənən Maliyyə Hesabatlarının formalaşması qaydasının vergiyə cəlb olunmanın qaydalarına heç bir aidiyyəti yoxdur. İdarəetmə uçotunun adətən üç sahəsini fərqləndirmək olar. Məhsulların maya dəyərinin formalaşması; fəaliyyətin planlaşdırılması, o cümlədən büdcənin tərtib edilməsi və plan göstəricilərinin yerinə yetirilməsinə nəzarət; konkret idarəetmə vəzifələri üçün xüsusi hesabatların tərtibi və xüsusi təhlilin aparılması.

İdarəetmə uçotu hər bir müəssisə üçün unikaldir və dövlət tərəfindən tənzimlənməyə məruz qalmır. İdarəetmə uçotunun nəticələri istənilən faydalı formada, istənilən zəruri göstəricilərlə və istənilən dövriliklə tərtib edilən idarəetmə hesabatına çevrilir. Bu baxımdan bütün hallarda idarəetmə uçotu müstəqil fənn kimi tədris olunmaqdadır. Məqsədlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq həmin sistemlər biri digəri ilə əlaqədardır – onlar müəssisənin fəaliyyəti haqda eyni məlumatlara əsaslanırlar. Bundan başqa bir sistemdə formalaşan açıqlanmış informasiyalar qarışıq görünüşdə digər sistemdə tətbiq edilə bilər. Məhz idarəetmə uçotu sistemində formalaşan məhsulların maya dəyəri və satılmış məhsulların miqdarı haqda açıq informasiyalar maliyyə uçotunda pul ifadəsində əks etdirilir. Maliyyə uçotu araşdırıldıqda bir çox hallarda aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlər kəsb edir: - maliyyə uçotu ikili yazılış əsasında qurulur; - maliyyə uçotu və maliyyə hesabatı tənzimlənməyə məruz qalır (bəzi ölkələrdə onlar milli standartlar (məs. ABŞ, Azərbaycan, Qazaxıstan, və s., digərlərində isə qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir – məs. Almaniya, Rusiya Federasiyası və s.).

- maliyyə hesabatı dövrü tərtib edilir, bu zaman əsas dövr bir il sayılır;
- maliyyə uçotu aparılır və əsas maliyyə hesabatları pul ölçüsü ilə tərtib edilir;

- maliyyə uçotunun və maliyyə hesabatının obyektı bütövlükdə müəssisə hesab olunur.

Qeyd etməliyik ki, ümumi nəzarət münasibətlərinə qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisələr qrupu mövcud olduqda konsolidə edilən hesabat formalaşır. Həmin xarakterik cəhətlər deməyə imkan verir ki, maliyyə uçotu anlayışı Azərbaycanın uçot praktikasında geniş yayılan mühasibat uçotu anlayışına daxildir. Lakin məhsulların maya dəyərinin kalkulyasiyası ənənəvi olaraq idarəetmə uçotuna aid edilir. Azərbaycanın bilavasitə uçot sahəsində ixtisaslaşan alimlərindən bir neçəsi (məs. S.Müslimov, Q.Abbasov, S.Qasimov, V.Quliyev və b.) maliyyə və idarəetmə uçotu arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə özlərinin son illərdəki tədqiqatlarında xeyli fikir vermişlər. Nəzərə alsaq ki, menecerlər maliyyə hesabatından müəssisənin idarə olunması üçün istifadə edirlər, onda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə uçotu və maliyyə hesabatı idarəetmə uçotu sistemində daxildir. Başqa sözlə, idarəetmə uçotu daha geniş anlayış kimi traktovka olunur. İngilis-amerikan uçot məktəbinin nümayəndələri maliyyə uçotu və maliyyə hesabatını müəyyən dərəcədə varisləklə müəyyənləşdirirlər. Həmin məktəbin nümayəndələrinin tədqiqatlarında maliyyə uçotunun aşağıdakı təriflərinə rast gəlmək mümkündür. Bir qrup iqtisadçılara görə maliyyə uçotu – təşkilatların uçot yazılışları sistemindən alınan maliyyə göstəricilərinin ümumiləşdirilməsi və onların illik hesabatlar formasında dərc edilməsinin ümumiləşdirilməsi prosesidir. Digər qrup iqtisadçılara görə maliyyə uçotu elə bir prosesdir ki, onun vasitəsilə müəssisənin maliyyə hesabatının hazırlanması başa çatır. Bu hesabatlar daxili və kənar istifadəçilərin səmərə götürməsi üçün nəzərdə tutulur.

Uçot dedikdə, faydalı qərarların qəbulu üçün zəruri sayılan informasiyaların ölçülməsi, işlənilməsi və təqdim edilməsi sistemi başa düşülür... Maliyyə uçotu elə uçot informasiyalarına aiddir ki, bunlar təşkilatın daxilində menecerlər tərəfindən istifadə edilir və təşkilata münasibətdə kənara da verilir. Maliyyə hesabatı aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir. Maliyyə hesabatı – ümumiləşdirilən maliyyə hesabatlarının formalarıdır. Onlar dövrü əsasda hazırlanılır, kənar və daxili istifadəçilərin ehtiyaclarını ödəyir. Eyni zamanda maliyyə hesabatı prinsiplial

vasitədir və onun köməyilə maliyyə informasiyaları müəssisənin daxili və kənar istifadəçilər məlumatlandırılır.

Maliyyə hesabatına hər şeydən əvvəl balans, mənfəət və zərər haqqında hesabat, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat və xüsusi kapitalın hərəkəti haqqında hesabat daxildir. Müxtəlif əlavə informasiyaları açıqlayan izahedici qeydlər maliyyə hesabatının ayrılmaz hissəsidir. Bəzi iqtisadçılara görə maliyyə hesabatı təşkilatın əməliyyatı haqqında qərar qəbul edən şəxsləri ümumiləşdirilmiş informasiyalarla təmin edir. Daha dəqiq desək, maliyyə hesabatı istifadəçilərin geniş dairəsinin ümumi informasiya tələbatını təmin etməyə yönəldilmişdir. Maliyyə hesabatının məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyəti, fəaliyyətinin nəticələri və pul axınları haqda informasiyalarla təmin etməkdən ibarətdir. Belə informasiyalar isə bütün hallarda iqtisadi qərar qəbul etmək üçün istifadəçilərə faydalıdır. Maliyyə hesabatının tam dəsti, özündə balansı, mənfəət və zərər haqqında hesabatı, xüsusi kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatı, uçot siyasətinin təsvirini və izahedici qeydləri birləşdirir.

Maliyyə uçotu və maliyyə hesabatının yuxarıda qeyd olunan təriflərinə istinad edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə uçotu maliyyə hesabatının hazırlanması prosesidir. Maliyyə hesabatı isə ilk növbədə həmin prosesin nəticəsidir. Başqa sözlə desək, maliyyə hesabatı müəyyən hesabatlar formasında müəssisə haqqında strukturlaşdırılan informasiyalar deməkdir. Eyni zamanda göstərilən təriflərdə fərqləndirilən iki əsas anı xüsusilə qeyd etmək lazımdır:

- bir proses və nəticə kimi maliyyə uçotu və maliyyə hesabatının qarşılıqlı əlaqəsinin birmənalı olmaması;
- maliyyə hesabatının nəzərdə tutulan istifadəçilərinin dairəsi.

Bir proses və nəticə kimi maliyyə uçotu və maliyyə hesabatının qarşılıqlı əlaqəsinin birmənalı olmaması maliyyə hesabatının təriflərində dəqiq göstərilir. Praktiki olaraq bu təriflərin hər hansı birində məlumatların birbaşa maliyyə uçotu sistemindən (baxmayaraq ki, belə bir qarşılıqlı əlaqə maliyyə uçotunun təriflərində verilir) alınması göstərilmir. Belə bir faydalı məlumatların verilməsi üsulu kimi maliyyə hesabatı əsas götürülür. Bu ondan irəli gəlir ki, maliyyə hesabatında

xüsusən də Beynəlxalq Standartlarda əks etdirilməsi tələb olunan informasiyaların həcmi bilavasitə maliyyə uçotu sistemindən alın bilən informasiyaların həcmindən kifayət qədər çoxdur. Eyni zamanda yaddan çıxarmaq olmaz ki, bəzi standartlar maliyyə hesabatına müəyyən qeyri-maliyyə informasiyalarının daxil olunmasını tələb edir. Məs. “Əlaqəli tərəflər haqqında informasiyaların açıqlanması” adlı 24 sayılı Beynəlxalq Standart, yaxud həmin adda 25 sayılı MMUS əlaqəli tərəflər haqqında informasiyaların hesabatda verilməsini vacib sayır. Belə tərəflərə isə menecerlər və onların yaxın ailə üzvləri də aiddir. Maliyyə hesabatlarının özündə maddələrin qiymətləndirilməsi əvvəllər maliyyə uçotu sistemində əks etdirilən ilk dəyərə deyil, hesabat dövrünün sonuna əməliyyatlarda əks etdirilən bazar qiymətlərinə istinad edə bilər. Məs., “Maliyyə alətləri: tanınma və qiymətləndirmə” adlı 39 sayılı Beynəlxalq Standarta yaxud eyni adlı 36 sayılı MMUS-a uyğun olaraq satılmaq üçün nəzərdə tutulan maliyyə investisiyalarını və hesabat dövrünün sonuna ədalətli dəyərlə satıla bilən maliyyə investisiyalarını əlavə informasiya kimi tələb edə bilər. Maddələrin bazar qiymətləndirilməsinin açıqlanması da əlavə informasiya kimi tələb olunmaq hüququna malikdir. Sadalananlardan başqa bəzi maddələrin maliyyə hesabatında əks etdirilməsi üzrə beynəlxalq və milli standartların tələbləri maliyyə uçotu sistemində yazılışların təşkilinin müxtəlif variantlarından istifadəni nəzərdə tutur.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə hesabatı özlüyündə təkcə maliyyə uçotu sistemindən alınan nəticələri deyil, eyni zamanda digər mənbələrdən (xüsusən də bazar informasiyaları) alınan informasiyaları da təcəssüm etdirir. Fikrimizcə, maliyyə uçotu və maliyyə hesabatı arasındakı qarşılıqlı əlaqəni açıqlamaq üçün aşağıdakı sxemi təklif etmək olar.

Maliyyə hesabatının nəzərdə tutulduğu istifadəçilərin dairəsi də birmənalı şəkildə müəyyənləşdirilmir. Öncədən qeyd etdiyimiz müəlliflərin tədqiqatında əksər hallarda maliyyə hesabatlarından istifadəçilər qismində həm kənar istifadəçilərin, həm də müəssisənin menecerlərinin adları çəkilir. Digər tədqiqatçıların araşdırmalarında isə maliyyə hesabatının istifadəçiləri kimi yalnız müəssisəyə münasibətdə olan kənar istifadəçilər nəzərdə tutulur.

Fikrimizcə, birinci yanaşma daha düzgündür və bu yanaşma Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarında da öz əksini tapmışdır. Konseptual Əsaslarda maliyyə hesabatının istifadəçilərinin geniş dairəsi fərqləndirilir. (Məs., investorlar, işçilər, borc verənlər, mal satanlar və digər ticarət kreditorları, mal alanlar, dövlət orqanları, ictimaiyyət, menecerlər). Bu zaman qeyd olunur ki, menecerlərin maliyyə hesabatında verilən informasiyalara maraqlı olmaları ilə yanaşı onlar, əlavə informasiyaların hazırlanmasına da məsuliyyət daşıyır.

I fəsildə qeyd edildiyi kimi hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıqların inkişafına dövlət dəstəyi proqramları davamlı şəkildə tətbiq edilir, o cümlədən, adıçəkilən sahibkarlıq subyektləri üçün mövcud qaydalar sadələşdirilir. Sahibkarlıqlara dəstək proqramı çərçivəsində dövlət sahibkarlıqlar üçün əlverişli vergi və investisiya mühiti yaradılır.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərində hesabatlılığın təkmilləşdirilməsi və inkişafı müəssisələrdə düzgün mühasibat uçotunun və hesabatlılığın qurulması ilə bağlıdır. Lakin, bunu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin sistemin qurulmasını müəyyən xərclərlə nəticələnir. Buna görə də, maliyyə hesabatlarının ərsəyə gəlməsi üçün çəkilən xərclə hesabatların keyfiyyəti arasında müəyyən qanunauyğunluq mövcuddur. Xüsusilə, hesabatların vaxtında əlçatanlığı, təfərrüatları və etibarlılığı biznes idarəetmə prosesinin vacib məsələlərindən – sahibkarlıq subyektində qəbul edilən qərarların doğrululuğundan və vergi və maliyyə təhlükəsizliyi riskinin azaldılmasına yönəli olduğundan xəbər verir. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə hesabatlığı ilə əlaqəli həm xərcləri, həm də faydaları olduqca çoxdur. İlkin olaraq xərc maliyyə hesabatlarının özünün hazırlanmasıdır. İlkin faydası kimi isə müəssisənin maliyyə hesabatları əsasında qərar verməyə imkan verməsidir. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi əgər maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına çəkilən xərclər ondan əldə olunan faydadan azdırsa, deməli müəssisə sistemi mükəmməl şəkildə tətbiq etmişdir.

Kiçik sahibkarlıq subyektləri aşağıdakı şərtləri yerinə yetirməlidirlər:

- hesablama və ikili mühasibatlıq yazılışı prinsiplərinə əsasən vahid metodoloji mühasibat əsası;

- ilkin mühasibatlıq sənədləri əsasında müəssisənin iqtisadi tam fəaliyyətini mühasibat reyesterində əks etdirməli;

- sahibkarlığın iqtisadi fəaliyyətini nəzarətdə saxlamaq və maliyyə hesabatlarını hazırlamaq üçün ilkin mühasibatlıq sənədlərində məlumatları toplamalı və sistemli halda təqdim etməli.

Azərbaycan Respublikasında hazırki istehsal müəssisələri təyinatlı üç kiçik sahibkarlıq müəssisənin: Atena MMC, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələrinin maliyyə hesabatlarından faydalanaraq, müəssisələrdə uçot siyasətinin təşkilinin müasir vəziyyətini təhlil olunmuşdur.

Cədvəl 3: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC balans aqreqlərinin strukturu, min AZN (2017-2020-ci illər)

Balansın maddələri	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Dövriyyə kapitalı	344,5	439,8	275,7	287,5	331,8	438,2
Əsas kapital	55,8	152,1	100,5	118,1	131,2	164,2
Xüsusi kapital	82,2	298,5	142,5	210,5	257,7	335,3
Pul vəsaitləri	112,9	158,0	113,8	128,0	82,2	118,7
Öhdəliklər	287,1	382,1	224,7	225,2	124,5	102,5
o cümlədən:						
uzunmüddətli öhdəliklər	120,0	170,2	112,8	182,5	170,2	181,3
qısamüddətli öhdəliklər	127,2	139,3	81,4	73,1	121,6	154,5
Sair Öhdəliklər	192,2	212,2	106,3	153,6	103,5	139,2
Məhsul satışından gəlir	1952,4	1968,5	571,5	2043,4	2603,4	2783,6
İstehsal xərcləri	454,5	1221,2	373,7	1453,7	1602,5	1685,8
Mənfəət	139,0	178,2	102,7	274,8	483,6	533,7

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəldə qeyd edilənlərdən görüldüyü üzrə, istehsal mərkəzlərinin maliyyə fəaliyyətini ifadə edən göstəricilərin artması meyli görünür. Bərabər bazar əlaqələri vəziyyətində fəaliyyət göstərsələr də istehsal mərkəzləri öz maliyyə vəsaitlərini müxtəlif formada idarə edirlər. Maliyyə uçotunun təşkil edilməsinə cəmiyyətlərin fərqli tərzdə yanaşmaları xüsusi kapital və borc kapital arasındakı nisbət ilə müəyyən edilir.

Cədvəl 4: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələrinin kapital strukturu (2017-2020-ci illər)

	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Ümumi kapital həmçinin:	381,6	572,7	668,3	445,6	481,9	683,5
xüsusi kapital	42,8	314,6	296,1	212,0	369,7	431,3
borc kapital	958,5	555,4	344,7	315,2	286,5	365,3

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Delta Qrup C.O. MMC, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC və Atena MMC ilə müqayisədə öz fəaliyyət gedişatında borc kapitalından daha çox istifadə etmişdir. Yəni ki, 2017-2020-ci illər boyunca Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC istehsal mərkəzinin ümumi kapitalında borc kapitalın xüsusi çəkisi 71,5 %, Atena MMC – də 58,3 % və Delta Qrup C.O. MMC–də 45,3% olmuşdur. Həmçinin, istehsal mərkəzlərində xüsusi kapitalın mütləq həcmi və xüsusi çəkisi 2020-ci ildə 2017-ci illə qarşı-qarşıya qoyulduqda kifayət qədər çoxalmışdır. Bu təsadüfi vəziyyət məhsulun satışından qazanılan xeyirdən müəssisələrin tərəqqisinə böyük miqdarda vəsaitin ayrılmasına imkan vermişdir.

Cədvəl 5: Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələrinin mühasibat balansının likvidlikəmsalı (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Normat iv	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC,	
		2017	2020	2017	2020	2017	2020
Ümumi likvidlik əmsalı	≥ 1	0,6	1,6	1,4	1,5	1,8	1,8
Debitor və kreditor borclarının nisbəti	≥ 1	0,05	0,07	0,14	0,25	0,7	0,7
Borcların örtülmə əmsalı	≥ 2	1,8	3,8	3,	4,2	2,6	2,6
Cari likvidlik əmsalı	≥ 0,3	0,7	1,4	1,6	1,9	0,6	0,6

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Borc kapitalın olması bəzi müəssisənin vəzifələrinin həyata keçirilməsində bir sıra problemlər yaranır. Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəsisəsi vəzifələri 2017-ci ildə 286,7 min AZN və 2020-ci ildə 385,4 min AZN, Atena MMC-nin öhdəlikləri əsasən 261,7 və 225,2 min AZN və Delta Qrup C.O. MMC öhdəlikləri 134,5 və 164,5 min AZN təşkil etmişdir. Təcrübədə müəssisənin ödəməqabiliyyəli mühasibat balansının likvidlik dərəcəsi ilə göstərilir.

Təhlildən məlum olur ki, 2017-2020-ci illərdə Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC istehsal müəsisəsinin ümumi likvidlik əmsalı nisbətən aşağı olmuşdur. Bu ilk sırada debitor və kreditor borcları arasında nisbətən optimal dərəcədəndən olduqca az olması ilə izah edilir. Ancaq yenə də, 2020-ci ildə analiz olunan hər 3 istehsal mərkəzi üzrə ümumi likvidlik əmsalı, cari likvidlik və borcların ödənilmə əmsalı normaldan çox olmuşdur. İstənilən bir müəssisənin likvidlik əmsalı həmişə onun maliyyə uçotu fəaliyyətinin nəticələrinə görə olur. Xüsusi və borc vəsaitlərin nisbəti optimal dərəcədəndən az olan müəssisələr kredit qurumları üçün təhlükəli hesab olunurlar.

Cədvəl 6: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə rentabellik göstəriciləri (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	"Quşçuluq Şirkəti MMC"		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC,	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Satışın rentabellik əmsalı	0,08	0,3	0,07	0,09	0,19	0,19
Ümumi kapitalın rentabellik əmsalı	20,6	10,4	7,6	35,4	23,2	15,9
Səhmdar kapitalın rentabellik əmsalı	0,62	0,65	0,22	0,72	1,42	1,42
Borc kapitalın rentabellik əmsalı	0,29	0,16	0,22	0,75	0,49	0,37
Xüsusi kapitalın rentabellik əmsalı	0,62	0,29	0,12	0,62	0,43	0,35

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəsisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Müəssisənin maliyyə uçotunun iqtisadi əlverişliliyini göstərən göstəriciyə rentabellik göstəricisi deyildir. Analizdən aydın olur ki, 2020-ci il 2017-ci illə qarşı-qarşıya qoyulduqda analiz olunan müəssisə üzrə satışın və səhmdar kapitalın

rentabelliği olduqca çoxalmış, borc və xüsusi kapitalın rentabelliği isə bunun tam əksinə olduqca azalmışdır. Biznes fəaliyyətinin əlverişliliyi müəssisənin işgüzar fəallığından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Müəssisənin işgüzar fəallığı keyfiyyət və miqdar meyarları sistemi yolu ilə təyin olunur. Kəmiyyət meyan satış bazarlarının böyüklüyü, şirkətin işgüzar reputasiyası və rəqabət bacarığı, hazır məhsulun alıcılarının həmişə var olması ilə ifadə olunur. Keyfiyyət meyarı isə hazır məhsulun, işin və əmtəənin, mənfəətin, xidmətlərin və borc kapitalın miqyası ilə ifadə edilir.

Cədvəl 7: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	"Muğan Quşçuluq Şirkəti"		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Satışdan gələn qazancın qeyri-mobil aktivlərin	75,6	18,3	-	-	20,2	13,2
Satışdan gələn qazancın mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti	4,8	4,3	2,2	7,2	8,2	8,7
İşgüzar aktivlik əmsalı	4,7	3,4	1,5	5,2	5,7	4,5

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Satışdan qazanılan mənfəətin mobil aktivlərin dəyərində nisbəti biznes fəaliyyətində illik dövriyyənin və şərti-daimi məsrəflərin miqdarını, həmçinin, vəsaitlərin dövriyyəsinin intensivləşdirilməsini göstərir. Analiz olunan hər bir müəssisə üzrə işgüzar aktivlik əmsalının qarşı-qarşıya qoyulmasından bu nəticəyə gələ bilərik ki, dayanaqlı vəziyyəti güclü olduğundan ötrü Atena MMC daha diqqətə layiqdir. Şübhəsiz ki, işgüzar aktivlik əmsalı qeyri-sabitdir. Buna görə də nəzərə almalıyıq ki, satışdan qazanılan mənfəətin qeyri-mobil aktivlərin dəyərində nisbəti 2020-ci ilin dərəcəsində sabit olursa, bu zaman Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC istehsal müəssisə üzrə işgüzar aktivlik əmsalının gələcək dövrlərdə çoxalması mümkündür. Habelə, əgər müəssisənin rentabelliği kifayət qədər çoxdursa, bu zaman borc vəsaitləri qazanmaqla xüsusi vəsaitlərin miqdarını artırmadan əlavə gəlir qazanmaq mümkündür.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin yekun nəticəsi kimi xalis qazanc maliyyə vəsaitlərində nə cür istifadə olunmasından, yəni pul vəsaitlərinin hara istiqamətləndirilməsindən, onların hardan, necə qazanılmasından və strukturundan asılıdır. Qeyd etdiyimiz bu asılılıq birinci növbədə dövriyyə və əsas vəsaitlərinin miqyasında və strukturunda, o cümlədən, onlardan vacib formada istifadə olunmasında özünü göstərir.

Araşdırmalardan bizə məlumdur ki, maliyyə leverecin hazırki dərəcəsi şirkətin xarici investorlardan nə dərəcədə asılı olması ilə bağlıdır, bir başqa cür desək, düzmütənasibdir.

Cədvəl 8: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə maliyyə leveridji (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Normativ	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
		2017	2020	2017	2020	2017	2020
Xüsusi vəsaitlərlə təminatmə	$\geq 0,2$	0,19	0,24	0,40	0,39	0,42	0,43
Xüsusi kapitalın ümumi borclara nisbəti	$\geq 1,3$	0,25	0,42	0,60	0,88	1,15	1,06
Vəsaitlərin manevretmə əmsalı	$\geq 0,3$	0,42	0,73	0,76	0,77	0,63	0,64
Avtonomiya əmsalı	$\geq 0,6$	0,37	0,37	0,39	0,48	0,58	0,53
Vəsaitlərin mobillik əmsalı	$\geq 0,6$	15,9	4,6	2,9	2,5	2,7	2,2
Maliyyə alətinin çiyini	-	2,7	2,0	1,9	1,3	0,9	1,2
MLE	-	30,2	8,0	4,5	24,9	12,3	9,3

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye_hesabatları_əsasında_müəllif_tərəfindən_tərtib_olunub.

Maliyyə vasitəçiliyinin maliyyə asılılığı əmsalı adlanır. Maliyyə asılılığı əmsalının çox olduğu müəssisələrə banklar olduqca ehtiyatla kredit verirlər, öz təhlükəsini ödəmək üçün kredit verən tərəflər faiz dərəcəsini çoxaltmağa məcbur olurlar.

Maliyyə leverecin müsbət gücü onunla təyin olunur ki, borc kapital xüsusi kapitaldan olduqca ucuz olur. Maliyyə leverecin mənfi potensialı isə

budur ki, borc kapitalın faiz ödənişi məcburi olur, səhmdarlara xeyirdən dividend verilmir.

Cədvəl 9: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə əməliyyat və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi(2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Karmen MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Əməliyyat leveridjinin gücü	12,7	6,9	3,9	5,9	2,9	2,4
Maliyyə leveridjinin gücü	4,8	4,3	2,2	7,6	8,2	7,7
Əməliyyat leveridji və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi	56,9	24,4	7,6	32,5	15,5	16,9

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye_hesabatları_əsasında_müəllif_tərəfindən_tərtib_olunub.

Maliyyə və əməliyyat leverecinin birlikdə səmərəsi səhmdar cəmiyyətlərin gerçəkləşdirdiyi fəaliyyəti ilə əlaqədar ümumi təhlükələri dəyərləndirməyə şərait yaradır, o cümlədən, satışın miqdarının 1 % dəyişilməsi anında bir səhmə aid olan xalis xeyirin tutumunun dəyişilməsi faizini göstərir.

Analizdən aydın olur ki, “Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsində əməliyyat maliyyə leveridjin xeyiri 2017-ci ildəki 56,8-dən 2020-ci ildə 25,3-yə kimi enmişdir, Aatena MMC-də isə bunun tam əksinə 53-dən 34,4-ə və Delta Qrup C.O. MMC istehsal mərkəzində 14,3-dən 17,6-a qədər yüksəlmişdir. Başqa cür desək, “Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC” istehsal mərkəzinin maliyyə fəaliyyətində artıq böhran halının meydana gəlməsi meyli nəzərə çarparsa, AZ FP Co Ltd və Delta Qrup C.O. MMC istehsal mərkəzlərinin maliyyə fəaliyyətinin əlverişli formada idarə olunması barədə aydın təəsürat oyadır.

Cədvəldən görünür ki, 2018-ci ildə 2010-cu illə müqayisədə şirkət və qurumların bank ssudaları üzrə vaxtı keçən borcları 7,3 dəfə, qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə vaxtı keçən borcları isə 1,8 dəfə çoxalmışdır.

Kiçik sahibkarlıqlar üçün mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığının sadələşdirilməsi mərhələlərlə baş tutmuşdur. Praktikanın tələbləri əsasında hüquqi

sənədlərə dəyişikliklər edilib və hazırda da edilir. Mühasibat haqqında əvvəlki qanunda kiçik sahibkarlıq subyektləri müəssisə uçotunu sadələşdirilmiş uçot qaydalarına görə aparmalı idi. Sadələşdirilmiş uçotun isə praktikada öz tətbiqini bəzi hallarda tapa bilməməsi onun geniş şəkildə yayılmasını əngəllədi. Nəticədə kiçik sahibkarlıqlarda ciddi sadələşdirilmənin aparılmasının əvəzinə yeni dərc edilmiş qanunla artıq müəssisələr öz uçotunu KOS-lar üçün MHBS-a əsasən aparmalıdır.

Apardığımız tədqiqatı və müzakirələri yekunlaşdıraraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə uçotu və maliyyə hesabatını hazırlamaq üçün müəssisənin maliyyə fəaliyyəti haqqında informasiyaların toplanılması, qeydiyyatı və işlənməsi prosesi olmaqla maraqlı tərəflərin geniş dairəsinə təqdim edilir. Maliyyə hesabatı isə müəssisənin müəyyən dövr ərzində maliyyə uçotu sistemindən və digər mənbələrdən alınan maliyyə vəziyyəti, fəaliyyətin nəticələr və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında strukturlaşdırılmış informasiyalardır. Bu informasiyalar müxtəlif istifadəçilərin, ilk növbədə iqtisadi qərarların qəbulu prosesində istifadəni özündə əks edir.

2.2. Mühasibat uçotu siyasətinin kiçik sahibkarlıq subyektlərinin hesabatlarına təsiri

Mühasibat uçotu siyasəti keçən əsrin 60-70-ci illərində BMUS və MHBS-nin inkişafı ilə birlikdə əmələ gəlməyə başladı. Azərbaycanda da bazar münasibətlərinə keçid ilə əlaqədar olaraq müəssisənin uçot siyasəti onun mühasibat uçotunun qurulmasında və təşkilində mürəkkəb bir sistemin fundamental elementi olaraq mühüm metodoloji rola sahibdir. Elmi ədəbiyyatlarda müəssisənin uçot siyasəti müxtəlif təriflər verilir.

Mühasibat siyasəti mühasibat uçotunun həyata keçirilməsinin məcmusudur və təşkilat tərəfində iqtisadi şərtlərə görə seçilir. Mühasibat siyasəti mühasibat uçotunun təşkili və metodologiyasını müəyyənləşdirməklə yanaşı iqtisadi fəaliyyətin optimallaşmasına dair tədbirləri də təsdiqləyir. Respublikamızda da mühasibat uçotu qanunla tənzimlənir və mövcud qaydalara uyğun olaraq

formalaşdırılır. Uçot siyasəti müəssisə daxilində baş verən tranzaksiyaların necə əks etdirilməsini özündə cəmləyən bir sənəddir. Mühasibat uçotu siyasətinin köməyi ilə informasiya istifadəçiləri aşağıdakıları əldə edə bilirlər:

- təşkilatda baş verən mühüm dəyişikliklər haqqında vaxtında məlumat, məlum olduğu kimi müəssisələr maliyyə hesabatlarını dərc edərkən uçot siyasət haqqında geniş şəkildə məlumat verirlər;

- dinamik şəkildə hesabatlıq məlumatlarının təhlili imkanı.

Mühasibat siyasəti nəticəsində mühasibat informasiyasından maksimum fayda əldə etmək mümkündür, çünki siyasət uçotun təməlini təşkil edir. Müəssisənin işini mümkün qədər doğru şəkildə əks etdirmək tətbiq olunan uçot siyasətinin əsas vəzifəsi və məqsədidir. Mühasibat siyasəti məntiqinə və seçiminə təsir edən faktorlar aşağıdakılardır:

- iqtisadi fəaliyyət miqyası (əmlak dəyəri, işçilərin sayı, müəssisənin istehsal və satış həcmi və s.);

- fəaliyyət növü və fəaliyyət göstərdiyi sənaye (sənaye və ya kənd təsərrüfatı, vasitəçi fəaliyyət, tikinti, ticarət və s.);

- müəssisənin təşkilati-hüquqi forması (istehsal kooperativ, MMC, bələdiyyə və dövlət unitar müəssisəsi, ASC və s.);

- şirkətin strategiyası (şirkətin hesabatında yüksək gəlirlilik və mənfəət göstəricilərinə sahib olmaq istəyi, bu da cari istehsal və satış xərclərini azaldan obyektlərin qiymətləndirilməsi və mühasibat uçotunun özü üçün variantların seçiləcəyi deməkdir - amortizasiya məbləğini azaltan əmsallar, istifadə olunmuş istehsal ehtiyatlarını və s. qiymətləndirərkən FIFO metodu, əgər müəssisə üçün mənfəət və əmlak vergilərinin azaldılması daha vacibdirsə, o zaman imkan verən mühasibat metodlarını axtaracaqdır);

- müəssisənin və uçot idarəetməsi;

- mühasibat işçilərinin peşəkar kvalifikasiyası

- müəssisənin informasiya strukturunun inkişaf səviyyəsi, həmçinin idarəetmə uçotu

- maddi bazanın mövcudluğu (məlumat qeyd edən avadanlıq, kompüter və

s.)

Mühasibat siyasəti uçot təşkilatdan təşkilata fərqlənən uçot metodlarıdır (ilkin müşahidə, cari qruplaşdırma dəyərinin ölçülməsi, son ümumiləşdirmə). Təşkilatın mühasibat uçotu siyasəti onun qiymət siyasətinin formalaşmasında, vergi planlamasının həyata keçirilməsində və müəssisənin dəyərinin göstərilməsində əsas vasitədir. Müəssisənin uçot siyasəti baş mühasib və ya digər mühasibat əməkdaşları tərəfindən formalaşdırılır, aşağıdakılar nəzərə alınmaqla:

- mühasibat uçotunu təşkil etmək üçün lazımi həllər;
- biznes tranzaksiyalarının sırası və kontrolu;
- uçot məlumatlarının daxil edilməsi və sənəd dövriyyəsi;
- inventarizasiya;
- ilkin mühasibat sənədləri;
- sintetik və analitik hesablarla işləyən hesablar planı hesabat və mühasibat

tamlığı və müasir tələblərə uyğun düzgün aparılması üçün lazım olan mühasibat;

- təşkilatın seçdiyi mühasibat obyektlərini və mühasibat uçotunu qiymətləndirmə variantları.

Mühasibat uçotu siyasəti mühasibat (maliyyə) haqqında qanunlara əsaslanaraq formalaşdırılır. Metod o zaman yaradılır ki, qanunla nəzərdə tutulmuş forma məcburi olaraq tətbiq edilməsin.

Mühasibat siyasətinin iki növü vardır: effektiv və formal. Mühasibat uçotu qaydaları, texnikaları və prinsipləri o zaman effektiv hesab edilir ki, onlar sənədləşdirilib saxlanılır, təşkilat tərəfindən qəbul edilmiş inkişaf strategiyasına cavab verir və qüvvədə olan qanunlara maksimum effektiv şəkildə cavab verir. Uçot siyasətini formalaşdırmaq çoxmərhləli prosesdir, hansı ki, müəssisənin uçot sisteminin nə şəkildə olacağını müəyyən edir. Mühasibat uçotu siyasətinin formalaşdırılması aşağıdakı mərhələləri əhatə edir. Birinci mərhələ tərtibatdır, bura aşağıdakılar daxildir:

- Uçot siyasətinin formalaşdırılmasının hədəflənməsi;
- Daxili nəzarət mexaniziminin və mühasibatlığın mövcud halı təhlili;
- Müəssisənin qısa və uzun dövrdə performansının nəzərə alınması;

- Müəssisənin iqtisadi vəziyyətinin təhlili və onun təşkilati sistemi.

Davamlı inkişaf isə prosesin ikinci mərhələsidir:

- Müəssisə daxilində standartların olması;
- Yeni uçot siyasətinin ilkin versiyasının hazırlanması;
- Mühasibat uçotu siyasətinin hər bir mərhələsinin dokumentləşdirilməsi;
- Elementlərin tərifləri;
- Mövcud mühasibat uçotu siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün məsləhətlər;
- Üçüncü tərəfin nəzarəti;
- Daxili tənzimləyici qaydalara tez bir zamanda uyğunlaşmaq;
- İşçilər üçün təlimlər və seminarların təşkil olunması;
- Yeni sistemin təqdimatı zaman yaranan problemlərin həll edilməsi.

Müəssisə üçün mühasibat uçotu siyasətinin formalaşdırılması. İri, orta və kiçik sahibkarlıq subyektləri, öz seçimlərindən asılı olaraq, növbəti il üçün illik maliyyə hesabatlarını Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və ya Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun tərtib etmək qərarını, uçot siyasətini əks etdirməklə, cari ilin 31 dekabrədək qəbul edir (Mühasibat haqqında qanun 10.5). Nəzəri olaraq uçot siyasəti dəyişdirilmədən uzun müddət tətbiq edilə bilər. Lakin baxmayaraq ki, mühasibat məqsədləri üçün bu mümkündürsə, vergi məqsədləri üçün bu adətən dəyişir. Bu da aydındır ki, adətən vergi məəcəlləsi hər il dəyişilir nəticədə isə sahibkarlıqlar mühasibat prosedurların hər dəfə dəyişməyə məcbur edir. Mühasibat siyasətinin yazılmasına çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır, çünki bir bəndin qeyri-dəqiq təfsiri şirkətə qarşı bilər. Uçot siyasətində mühakimə tələb edən sahələrə toxunmaq xüsusən çox vacibdir, məsələn: inventar qiymətləndirilməsi, vəsaitin faydalılıq müddəti, şərti öhdəliklər, amortizasiya metodu və s. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotu siyasətində təşkilatın hesabat ili ərzində istifadə edəcəyi metodların təsvirini qeyd etməsi daha məqsədyönlüdür, nəinki, bütün metodları yazmaq hansı ki, tətbiqi sual altındadır. Əgər ehtiyac olarsa, uçot siyasətinə hər hansı bir dəyişiklik edilə bilər, buna maneə yoxdur. Buna görə də, uçot siyasəti mütəmadi olaraq baş mühasib və onun təbəçiliyində olanlar tərəfindən daima

izlənilir.

Adətən təcrübədə uçot siyasəti daha qısa (4-5 səhifə) və ya bir qədər uzun olar bilər (15-20 səhifə). Sənədin həcmi qanunla tənzimlənmir, adətən müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi sahədən və digər səbəblərdən aslı olaraq dəyişir. Uçot siyasətini yazarkən əsas diqqət mərkəzində saxlanılmalı olan məqam odur ki, onda olan hər bir maddə müsaibətlərin təkmilləşməsinə yönəlik olsun və müəyyən mənada xərclərin azalmasına da dəstək versin, lakin onda olan hər hansı bir qeyri-dəqiqlik və ya məlumatın buraxılması müəssisəyə maddi ziyanla ötüşə bilər.

Hər bir müəssisə öz onun mühasibat prosedurlarını idarə etmək üçün standartlar qəbul edir. Uçot siyasəti həmin müəssisənin fəaliyyətini bütün aspektlərini əhatə etməlidir – metodoloji olaraq, məsələn, aktivlərin və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi metodu, amortizasiya, istehsal, mühasibat reyestri, hesabatlıq və nəzarət və s. Sxem 2-də uçot siyasətini üzrə məsələlər təsvir edilmişdir. Lakin, praktikada sxemdə qeyd olunan məsələlər hər zaman nəzərə alınmır. Adətən müəssisələrdə uçot siyasəti vergi üzərində qurulur və vergi prinsipləri ilə uyğunlaşdırılır. Uçot siyasətinə yuxarıda verilmiş tərifdən də görmək olar ki, onun müəssisənin maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında və təqdimatında çox böyük rola sahibdir. Həmçinin, uçot siyasətinin maliyyə hesabatlarının keyfiyyətində birbaşa rolu var, buna görə də müəssisələr uçot siyasətini hazırlayarkən müxtəlif istifadəçi qruplarının maraqları ilə üst-üstə düşən və düzgün tərtib edilmiş uçot siyasətindən istifadə etməlidirlər. Sxem 2-də göstərilmiş məsələlərdən biri də müəssisənin balans siyasətidir. Balansın həqiqiliyi və gerçəkliyi problemi ikili mühasibatlıq metodunun ortaya çıxmasından və balans hesabatının yaranmasından bəri mövcuddur. Mühasibat hesabatlarının keyfiyyəti əksər hallarda müxtəlif istifadəçi qruplarının tələblərinə cavab vermədiyi üçün həll olunmamış qalır və bu gün də aktualdır. Son onilliklərdə mühasibat kifayət qədər mürəkkəb tanınma qaydalarına (gəlir, xərclər, gəlir, mənfəət və s.), iqtisadi həyatdakı faktların və hadisələrin qiymətləndirilməsinə və əks olunmasına əsasən inkişaf etmişdir. Məsələn, BMHS-lər 1500-dən çox səhifədə toplanmışdır və qüvvədə olan 150-dən çox GAAP var. Məlumdur ki, qayda nə qədər

mürəkkəbdirsə, onu formalaşdırma məqsədinin əksinə olaraq istədiyi aspektdə şərh etmək, təhrif edən qeydləri gizlətmək və həm auditorları, həm də maliyyə hesabatlarının istifadəçilərini yanıltmaq asandır. BMHS-nin tələblərinə uyğun olaraq tərtib edilmiş maliyyə hesabatlarındakı məlumatlar mühasibat reyestrinin göstəricilərinə uyğun olamaya bilər, çünki onlar adətən milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq formalaşdırılır. 20-ci əsrin sonu, 21-ci əsrin əvvəllərində mövcud olan mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığının mövcud tənzimləmələri balans hesabatı siyasəti üçün ilkin şərtləri yaratdı, hansı ki, “yaradıcı mühasibatlıq” çərçivəsində idi. Ümumiyyətlə, qəbul edilmiş ümumi mühasibat uçotu standartları ilə uyğun olmayan standartlar “kreativ” adlandırıla bilər. Bu isə, müəssisənin öz fəaliyyətini daha əlverişli göstərmək üçün hesablarda düzəlişlər etməsidir. “Yaradıcı mühasibatlıq” təcrübəsi səhmdar cəmiyyətlərin sahibləri və menecmentlərinin bir-birindən ayrıldıqda biznesin idarəsinin yeni metodlarının əmələ gəlməsi ilə mövcud qanunvericilik çərçivəsində olan boşluqlardan dolayı mühasibat uçotunda “yaradıcı”lığın stimullaşmasına şərait yarandı. Lakin, “yaradıcı” yanaşması ilə açıq-aşkar saxtakarlıq arasında demək olar ki, sərhəd yoxdur. Kiçik sahibkarlıq da daxil olmaqla biznesin inkişafının hazırkı səviyyəsində sahibkarların və investorların mənafelərinin qorunması mühasibat standartları və hüquq normaları, çoxsaylı mühasibat qaydaları və prinsipləri ilə təmin olunur. Buna baxmayaraq, “yaradıcı” mühasibat istifadəsi nadir hal deyil. “Yaradıcı” mühasibat investorları, kreditorları, bankları və digər istifadəçiləri yanıltmaq üçün maliyyə hesabatlarının gizlədilməsinə yönəltdiyi üçün o neqativ hal kimi qiymətləndirilir. Lakin, “yaradıcı” mühasibat, iş dəyəri dəyişməsindəki əsas tendensiyaları əks etdirərkən uyğundur və yeni iş əməliyyatları üçün digər mühasibat uçotu metodları olmadığı təqdirdə şirkətin vəziyyətini təqdim etmək üçün bir yola çevrilir. Bu problemin tədqiqi göstərdi ki, “yaradıcı” mühasibatlığın inkişafına bir çox amillər təsir göstərir, məsələn:

- Müəssisənin özünü qorumaq istəyi: şirkət menecerləri tərəfindən kapitalını müəssisəyə sərmayə qoymuş və ya qoyacaq olan investorlara və ya şəxslərə daha müsbət və ya bəzədilmiş hesabatlar təqdim etmək;

- Maliyyə hesabatlarını öz mənafeələrinə istifadə etmək üçün öz mənafeətləri (divident almaq və s.), eləcə də bəzədilmiş göstəricilər, sahibkarlıq subyektləri arasında maddi faydaların bölüşdürülməsinə dair bağlanmış müqavilələrə xidmət edir;

- Mühasibat uçotu qaydalarının spesifikliyinin olmaması, maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsini tənzimləmək üçün hazırlanmış qanunlar və standartlar, yalnız uyğunluq tələblərinə əsaslanaraq mövcud variantları məhdudlaşdırmaq məqsədi daşıyır, lakin vahidlik təəssüratı yaratmasına baxmayaraq bütün mühasibat metodlarını standartlaşdırmağa çalışırlar. Müasir mühasibat konsepsiya və standartlarının özü də yaradıcı mühasibat aparmağa imkan verir;

- Texnologiyaların inkişafı və “doing business” metodları. Ticarət texnologiyaları və təcrübələri qanunvericilik və müəyyən edilmiş mühasibat qaydaları və prinsiplərindən daha sürətli inkişaf edir. Bu səbəbdən praktikantların yeni ortaya çıxan vəziyyətləri innovativ metodlarla nəzərə almaqdan başqa yolu qalmır;

- Resurs bölgüsü ilə idarəetmə hesabatlılığı arasında ziddiyyət.

Müxtəlif “yaradıcı” mühasibat metodları vergi bazasını və vergiləri azalda bilər və ya ödəməsini təxirə sala bilər, məsələn:

- “gəlirlərin hamarlanması” bir neçə il ərzində “sabit” mənafeət axınının mənzərəsini yaratmaq üçün bir müəssisənin hesabat mənafeətinin uğurlu dövrlərdə azaldılması və zərərli illərə köçürülməsi prosesidir;

- “hesabat örtüklənməsi” müəyyən bir anda ən yaxşı maliyyə vəziyyətinə çatmağa yönəlmiş bir şirkətin maliyyə hesabatlarının, məsələn, balansın təhvil verildiyi və ya bir borc alındığı zaman düzəldilməsidir;

- balansdankənar maliyyələşdirmə - şirkətin borc öhdəliklərinin həqiqi mənzərəsinin təhrif edilməsi (balansdankənar maliyyələşmənin klassik nümunəsi maliyyə lizinqidir);

- şirkətləri birləşmə və birləşmə şəklində birləşdirmə üsulları.

Gələcəkdə daha yüksək mənafeət əldə etməyə daha mənasız olduğu üçün

birləşmə metodu daha cəlbədidir. Bundan əlavə, birləşmə zamanı firmaların birləşməsindən əvvəl və sonra mövcud olan bütün ehtiyatlar və qazanclar birləşdirilmiş firmanın səhmdarlarına paylanmalıdır. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, mahiyyətinə görə mühasibat, peşəkar fəaliyyət növü kimi “yaradıcı”dır. Bununla birlikdə, sahibkar və menecmentin ayrılması və təşkilatların miqyasının böyüməsi ilə birlikdə faktiki investora və potensial investora müəyyən zamanətlər verməlidirlər. Məlumdur ki, mühasibat uçotu baxımından prinsiplər, konsepsiyalar və təlimatlar ümumiyyətlə qəbul olunmuş prinsiplərə, anlayışlara və hüquq normalarına riayət etməklə müəyyən dərəcədə ardıcılıq və vahidlik əldə etmək üçün lazımdır. Buna görə də, “yaradıcı” mühasibat uçotunun obyektivlik və etibarlılıq baxımından balansın keyfiyyətinə təsirini aradan qaldırılması artıq düzgün müstəqil balans siyasətinin və ya təşkilatın mühasibat siyasətinin ayrılmaz hissəsinin hazırlanması mərhələsində mümkün hala gətirilməlidir. (Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M, 2016)

Balans siyasəti bir çox qabaqcıl ölkələrdə müxtəlif təşkilatların praktiki fəaliyyətlərində uğurla tətbiq olunur. Balans siyasətinin tətbiqi əsasən ölkənin qanunvericiliyindən aslı olur və onun idarəetməsi həmin qanunların şərtlərinə uyğun tənzimlənir. Beləliklə, balans siyasətinin beynəlxalq tətbiqinə bir çox səbəblər var: şirkətin kredit qabiliyyətini artırır, şirkətin daha gəlirli struktura yiyələnməsinə kömək edir, şirkətin maliyyə və kommersiya tranzaksiyalarına nəzarəti gücləndirir və s. Balans siyasətinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olması yaxın zamanlarda dünya miqyasında baş verən və maliyyə hesabatlarının etibarlılığına kölgə hadisələrə nəzər saldıqda daha aydın anlamaq olar. Həmin hadisələrin əsas mərkəzi ABŞ idi və 2001-ci ildə Enron şirkətinin və onun müstəqil xarici auditoru “Artur Anderson”-nin iflasına uğraması hadisələrin ilkin mərhələsi idi. Bütün bu hadisələrin olma səbəblərinin ən başda gələnini isə şirkət menecerlərinin öz maraqlarına uyğun balans siyasəti yürütməsi idi, nəinki, şirkət səhmdarlarının maraqlarını qorumaq. Balans siyasəti və “yaradıcı” mühasibatlıq maliyyə hesabatlarında olan informasiyaya fərqli yanaşma gətirir. Onlar arasında münasibəti belə təsvir etmək olar ki, balans siyasətinin tətbiqi ilə hazırlanmış

maliyyə hesabatları standartlara uyğun olaraq təüdim edilir, “yaradıcı” mühasibatlıqda isə belə deyil, bu zaman hesabat verən müəssisə fəaliyyətini ən üstün göstərmək üçün hesabatdakı göstəricilərə müəyyən düzəlişlər edir.

Balans siyasəti bəzən müəssisə üçün sərfəli olmaya bilər, çünki bəzi rezerv hesablara, xüsusən, şərti öhtəlik, şərti aktivlər və şübhəli borc rezervləri mühasibin professional mühakiməsi əsasında yaradılır. Buna görə də, qeyd olunan hallarda və oxşar digər hallarda olacaq mühakimələrin əsası müəssisənin uçot siyasətində göstərilməli və ona istinad edilməlidir.

KOS-lar üçün MHBS tətbiqi. KOS-lar dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasında və güclənməsində mərkəzi bir rola sahibdir. Bunu təzahürüdür ki, ölkəmizdə yuxarıda da qeyd olunduğu kimi KOS-lar mühasibat uçotunu KOS-lar üçün BMHS əsasında aparırlar. Bu isə təbii ki, KOS-ın maliyyə hesabatlarının artıq qloballaşmasına yönəlik mühüm addımdır. Bu öz növbəsində KOS-ın maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və onların müxtəlif maliyyə mənbələrinə daha asan çıxmasına səbəb olacaqdır. BMUSŞ KOS-lar üçün MHBS-ları ilə yanaşı onların istifadəçilər tərəfindən anlaşılması üçün tətbiq bələdçisini də buraxmışdır. Həmin bələdçi standartları təfərrütlü şəkildə izah edir və müxtəlif nümunələr vasitəsilə istifadəçiyə məlumat verir. BMUSŞ KOS-lar üçün MHBS-ni dərc edərkən onların müəssisələrdə tətbiqinin məsrəf-fayda analizini də nəzərə almışlar. *Tanınma, ölçmə və uçot qaydaları* meyarları tam MHBS-a nisbətən yüngülləşdirilmişdir və uyğunsuz mövzular ixtisar olunmuşdur. Bu standartın tətbiqi kiçik və orta sahibkarlıqlar üçün nəzərdə tutulsa da, standartda onları kəmiyyət olaraq aydın şəkildə fərqləndirən göstəricilər yoxdur. Lakin, standart KOS-lar üçün əsas iki şərti müəyyən edir:

- müəssisənin gərək ictimaiyyət qarşısında məsuliyyəti olmaya
- xarici istifadəçilərə ümumi məqsədlər üçün maliyyə hesabatlarının dərc edilməsi. Bu halda xarici istifadəçi deyildikdə müəssisənin gündəlik iqtisadi fəaliyyətlərində işlərində iştirak etməyən sahibkar, hazırkı və potensial kreditorlar, reyting agentlikləri və s. nəzərdə tutulur

Bunlara misal olaraq aşağıdakı mövzuları göstərə bilərik hansı ki, həmin sahələr KOS-larla əlaqəli deyil:

- bir səhmə düşən mənfəət
- aralıq maliyyə hesabatları
- seqment hesabatlığı
- sığorta müqavilələri
- pensiya təminatı planları üzrə mühasibat uçotu
- satış üçün saxlanılan aktivlərin xüsusi uçotu

KOS-ların maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri açıq kapital bazarlarının işkirakçıları olan investorların əksinə olaraq, daha çox qısamüddətli pul vəsaitlərinin hərəkəti, likvidlik və ödəmə qabiliyyəti ilə maraqlanırlar. KOS üçün MHBS-nin tələblərinə riayət etməklə maliyyə məlumatı istifadəçilər üçün daha münasib, daha az detallı və daha anlaşıqlı olacaqdır. KOS üçün MHBS-nin tətbiqi zamanı mühasibat uçotu tələblərinin həcmninə görə azalacağı güman olunur.

2.3. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçot hesabatlarının informativliyinin qiymətləndirilməsi

Maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında məqsəd müəssisənin əsasən maliyyə performansı haqqında məlumatı əks elətdirməkdir. Maliyyə hesabatlarının köməyi ilə istifadəçilər lazımı məlumatları əldə edir – təşkilatın maliyyə vəziyyəti, aktivlərinin və öhdəliklərinin real dəyəri və s. Buna görə də, maliyyə hesabatlarının təkmilləşdirilməsi və informasiya məzmununun genişlənməsi istifadəçilərə maliyyə göstəriciləri haqqında obyektiv məlumat almağa imkan verir, həmçinin, keyfiyyətin analizinin aparılması, müvafiq qərarların qərarların qəbul edilməsində və maliyyə məlumatlarının gizlədilməsinin qarşısının alınmasında böyük rola sahibdir.

Mühasibat uçotunun sosial əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o bütün istifadəçilərin ehtiyacını nəzərə almaqla hesabatları dərc edir. Mühasibat uçotunun elm kimi məzmununu belə izah edə bilərik ki, o, kommərsiya təşkilatlarının

datalarını özündə cəmləşdirir və onu istifadəçilərin ehtiyacına uyğun olaraq ictimaiyyətə çatdırır. Hər bir istifadəçi qrupu isə, mühasibat uçotu probleminin öz xeyrinə həll edilməsini istəyir. Hazırkı vaxta qədər respublikamızda əsas prioritet vergi orqanlarına hesabatların hazırlanması, yəni qeyd edilən qrupun ehtiyaclarının önə çəkilməsi olmuşdur. Halbuki, vergi məqsədləri üçün hazırlanmış həmin hesabatlar idarəetmə qərarlarının verilməsi üçün kifayət etmir və nəticə etibarlı ilə bütün istifadəçi qruplarına xitab etmir. Vergi məqsədləri üçün hazırlanan hesabat yalnız vergitutmaya uyğun məlumatları əks etdirməsi kifayətdir.

Müəssisələrdə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının inkişafı və davamlı və uğurlu sistemin qurulması onların əsas məqsədlərindən biri olmalıdır. Eyni zamanda maraqlı tərəflər tərəfindən mühüm qərarların qəbulu üçün sahibkarlıq subyektinin fəaliyyəti haqqında faydalı məlumatın əlçatan olması vacibdir. Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının gələcək inkişafının əsas istiqaməti mühasibat uçotunda yaranan məlumatların keyfiyyətinin artırılması, maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsidir. Fərdi mühasibat uçotu sahəsində əsas vəzifə maraqlı istifadəçilərə sahibkarlıq subyekti haqqında yüksək keyfiyyətli, etibarlı və müqayisəli fərdiləşdirilmiş məlumat verməkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotu vahid uçot və hesabatlıq sisteminin bir hissəsidir.

Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının informasiya əsası, hər bir mühasibat standartının tələblərinə və metodologiyasına uyğun olaraq sonrakı toplama, sistemləşdirmə və ümumiləşdirmə üçün lazımi məlumat mənbəyi ilkin uçotdur. Bu konsepsiyanın müddəalarının praktiki həyata keçirilməsi zamanı mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlılığı sisteminin inkişafı üçün kifayət qədər ciddi tədbirlər görülmüşdür. Bu, ilk növbədə müddəalarının icrası mühasibat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və hesabatların yeni səviyyəyə gətirilməsinə kömək edən “Kiçik və Orta sahibkarlıqlar üçün MHBS”-da bəhs edir.

Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının informativliyi haqqında iqtisadi ədəbiyyatlarda bəhs edilir. Belə ki, Q.Ə.Abbasov “Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi” kitabında mühasibat uçotu informasiyası haqqında qeyd edir: uçot

informasiyaları həm təşkilati, həm də ondan kənarında idarəetmə və maliyyə qərarları qəbul etmək üçün əsas aparıcı vasitə hesab edilir. Bu zaman o, informasiya, planlama (tapşırıq), nəzarət, mühafizə və təhlil kimi mühüm funksiyaları yerinə yetirir.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığının hazırkı vəziyyətinə uçot informasiyasından ən çox istifadə edən tərəflərdən – biznes sahibləri tərəfindən diqqət olunur. Bu prosesdə əsas obyektiv sistemli dövlət siyasətinə əsasən bizneslərin leqallaşdırılması, həmçinin, sahibkarların öz gəlirlərini qorumaq üçün leqallaşdırmadır. Maliyyə məlumatlarına artan tələb uçot və hesabatlıq üçün texnika və metodların inkişafı ilə nəticələnir.

Kiçik sahibkarlıqlar öz fəaliyyətlərinə uyğun olaraq maliyyə göstəricilərini izləmələri vacib şərtədir, məsələn: xalis aktiv, debitor və kreditor borcu, öhdəliklər, gəlir, xalis mənfəət və s. Bu da aydındır ki, qeyd olunan və mövcud digər göstəricilər istifadəçilərə öz maliyyə vəziyyəti barədə daha dolğun bir təsəvvür yaratmalıdırlar.

Daxili istifadəçilər üçün nəzərdə tutulmuş informasiya təşkilatın idarəetməsi, mənfəətin bölüşdürülməsi və qanunvericiliyə uyğunluq üzərində nəzarətin olduğunu təsdiqləyir. Eyni zamanda, keyfiyyətin əsas tərkibi reallıq, münasiblik və əlçatan olmasıdır. Tədqiqat zamanı əldə olunan belə qənaətə gəldi ki, daxili istifadəçilər üçün hesabatların informativliyini tətqiq edərkən etibarlılıq, uyğunluq, səmərəlilik və rasionallıq kimi göstəricilərə uyğunluq təhlil edilməlidir. Baxmayaraq ki, maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin tərkib hissəsi kimi informativlik probleminə kifayət qədər diqqət ayrılır, lakin problemin tamamilə həll edilməyib. İnformativliyi qiymətləndirməkdə əsas rolu menecmentin obyektivi oynayır. Tədqiqatımız zamanı maliyyə hesabatlarının tərkibini və göstəricilərini kiçik sahibkarlıq subyektlərinin kateqoriyasından asılı olaraq müəyyənləşdirməyə çalışdıq. Adətən, kiçik sahibkarlıq subyektlərini kəmiyyət parametrlərinə (gəlir həcmi, işçilərin sayı) görə kateqoriyalara - mikro müəssisələrə, kiçik müəssisələrə və orta müəssisələrə bölürlər. Bundan əlavə, işçilərin olması, müəssisənin təməli və idarəçiliyinin birləşməsi, sahibkarların sayı, iş proseslərinin mürəkkəbliyi və bir

neçə fəaliyyət növünün olması kimi göstəricilər hesabatların informativliyinin qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır. Qeyd olunan parametrlər informasiya istifadəçiləri tərəfindən maliyyə hesabatlarına dair tələblərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Məlumat məzmununun qiymətləndirilməsində istifadəçilərin onu qavramağa hazırlığı da mühüm rol oynayır. Geniş sahibkarlar arasında minimum iqtisadi biliklərin olmaması nadir deyil, əksinə kiçik sahibkarlıq mühitində yayılmış bir fenomendir. Aparılmış müşahidələrdən də görüldüyü kimi, müəssisələri araşdırarkən adətən menecerlərin və müəssisə sahiblərinin 80% -i məlumatları mühasibat məlumatlarından xeyli fərqlənən öz "dəftər qeydlərini" aparırlar. Məsələn, onlar üçün ofis avadanlığının alınması bir varlıq yatırımı deyil, bir müəssisə xərcidir. Eyni zamanda, mühasib hesabat göstəricilərinin mənasını əlçatan bir dildə izah edə bilən bir tərcüməçi kimi çıxış edir. Hesabatlılığın informativliyinin qiymətləndirilməsi, ilk növbədə, bu məlumatların istehlakçılarının (istifadəçilərinin) dairəsinin və qiymətləndirmənin aparıla biləcəyi göstəricilərin müəyyənləşdirilməsini tələb edir.

Məlum olduğu kimi, daxili və xarici istifadəçilər kiçik müəssisələrin maliyyə vəziyyətləri haqqında məlumatı mühasibat uçotu, vergi və statistika hesabatlarından əldə edirlər. Dövlət orqanları, vergi orqanları, kredit təşkilatları, investorlar, tədarükçülər və müştərilərin də daxil olduğu informasiyanın xarici istifadəçiləri məlumatları müəssisənin maliyyə performansını haqqında hesabatdan, investisiya nə qədər yaralı olduğundan, uzun dövrdə likvidliyi və s. hesablardan əldə edirlər. Bu qəbildən olan informasiya istifadəçiləri üçün şəffaflıq, məlumatın əlçatanlığı, əhatəlilik, proqnozlaşdırıla bilmə, ardıcılıq, müqayisəlilik və s. kimi mühasibat uçotu keyfiyyət xüsusiyyətləri çox əhəmiyyətlidir. Xarici istifadəçilərin maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinə dair şikayətlərinin əksəriyyəti etibarsızlıq və struktursuzluqdan ibarətdir. Məlumatların etibarsızlığı, mühasibat uçotunun əsas prinsipinin - iqtisadi fəaliyyət faktlarının vaxtında və tam sənədli şəkildə əks olunmasının pozulmasının nəticəsidir. Sənədsiz əməliyyatlar, adətən, kiçik müəssisələrdə uzunmüddətli təcrübə kimi

istifadəçilərə məlumdur. Bundan əlavə, kiçik müəssisələr, xüsusilə vergiləri minimuma endirmək və işin investisiya cəlbediciliyini artırmaq üçün, tez-tez balans siyasəti və “yaradıcı” mühasibat metodlarından istifadə edirlər. Kiçik müəssisələr tərəfindən hesabatların hazırlanması praktikasında, tədqiqatın nəticələrindən görüldüyü kimi, nağd pul və əmtəə axınlarının gizlədilməsi geniş yayılmışdır ki, bu da maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin aşağı olmasına səbəb olur. Bir misalla məsələyə aydınlıq gətirmək olar: "İdarəetmə uçotu və hesabatı" konsepsiyası reallıqda sahibkar və ya kiçik sahibkarlıq subyektinin özü üçün apardığı ikili mühasibat konsepsiyasına çevrilmişdir. Halbuki, ən dəqiq, etibarlı, keyfiyyətli və müəssisəsinin faktiki maliyyə vəziyyətini əks etdirən bu məlumatlardır. Hesabatda təqdim olunan məlumatların dərinliyi və analitikliyi maliyyə hesabatlarının strukturlaşma səviyyəsini müəyyənləşdirir. Maliyyə məlumatlarının açıqlanması dərəcəsi onun istehlak xüsusiyyətlərinin keyfiyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Buna isə fərdi hesabat göstəriciləri üçün lazımi izahatlar və şərhlər verməklə nail olmaq mümkündür. Xüsusilə, informasiyanın açıqlanma metodları mühasibat uçotu siyasəti, əlavə hesabat formaları və onlara edilən əlavə izahedici qeydlərdir. Bu da qeyd edilməlidir ki, kiçik sahibkarlıqlar izahlı qeydlər və ya əlavələrlə hesabatı daha informativ şəkildə təqdim edə bilirlər.

Öncədən də qeyd edildiyi kimi, kiçik sahibkarlıqlar biznesi daha da genişləndirməkdən ötrü əlavə kreditlər üçün tez-tez banklara müraciət edirlər. Banklar üçün kiçik sahibkarlıqlara verilən kreditlər olduqca riskli hesab olunan portfollardır, ona görə də, böyük bizneslərlə müqayisədə kiçik sahibkarlıqlara yüksək faizlə kreditlər verilir. Adətən, kiçik sahibkarlıqlar uzun müddətli kreditlərlə təmin olunmur, çünki onların girovları aşağı dəyərdə olur, kreditlərin həcmi isə biznesin girov qoyma qabiliyyətindən aslı olur.

Mühasibat uçotu məlumatlarının daxili istifadəçilər, yəni əsasən menecment üçün çox vacibdir, çünki həmin məlumatlar imkan verir ki, müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətini təhlil etsinlər, müəssisənin gələcək fəaliyyətini təxmin edərək planlasınlar və nəticədə məntiqli qərarlar qəbul etsinlər. Müəssisənin əməliyyat fəaliyyətinin idarəsi isə onun idarəetmə hesabatı əsasında aparılır. Görüldüyü

kimi, mühasibat uçotu məlumatları təkcə informativlik deyil, həmçinin, nəzarət və analitik funksiyaları da yerinə yetirir.

Kiçik sahibkarlıqlar məlum olduğu kimi, adətən, bir şəxs tərəfindən yaradılır və idarə olunur. Ümumilikdə, mühasibat uçotu məlumatlarının tərkibi, tezliyi, təfərrüatlılıq səviyyəsi həmin şəxs tərəfindən müəyyən olunur. Aparılmış müşahidələr əsasən isə belə məlum olur ki, fərdi sahibkarların çoxu maliyyə vəziyyətini qiymətləndirərkən özlərin yaratdıqları metod vasitəsilə inventarizasiya, debitor və creditor borcları və digər uçot əməliyyatlarını edirlər.

Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığında haqqında qanunvericiliydə olan bəzi yumşalmalara baxmayaraq, əksər kiçik sahibkarlıqlar, hələ də, daxili əməliyyat hesabatları tərtib edirlər. Daxili istifadəçilərə hesabatlar, həmçinin rəsmi maliyyə və vergi hesabatları da idarəetmə uçotu məlumatlarına əsasən formalaşdırılır. Bu halda isə, əsas prinsip bu şəkildə ümumiləşdirilə bilər: mühasibat məlumatları vergi bazasında və xərclərdə olan artma və ya azalmaya əsasən Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin tələblərinə uyğunlaşdırılır. Mühasiblər isə mühasibat və vergi məlumatlarını bir-biriylə ötrüsdürürlər.

Təcrübə göstərir ki, sahib təkdirsə və təşkilatın rəhbərliyində şəxsən iştirak etmirsə, maliyyə hesabatlarının ən mükəmməl formada olması lazımdır, çünki maliyyə hesabatları tapşırıqları yerinə yetirir və üst menecerlər üzərində nəzarəti həyata keçirir. Eyni zamanda, hesabat məlumatları mühasibat şöbəsi tərəfindən tələb olunan təfərrüat dərəcəsi ilə təqdim olunur və sahiblərin özləri tərəfindən hazırlanmış analitik cədvəllər müəssisənin maliyyə vəziyyətinin operativ təhlilinə imkan verən standart hesabat formalarına əlavə olunur. Buna görə mühasibat (maliyyə) hesabatının idarəetmə komponentinin formalaşmalaşdığını demək olar.

Təşkilatın bir neçə sahibi olduğu halda və icraedici orqan tərəfindən nəzarət olunduğu halda da mühasibat uçotu məlumatların mümkün olan səviyyədə ehtiyac duyulur. Əsas məsələ isə, əldə olunmuş mənfəət və ona çəkilmiş xərclərin göstəriciləridir. Hesabatlar, həmçinin, bölüşdürülməməş mənfəəti və mümkün dividend ödənişini əks etdirməlidir. Əsas göstəricilər isə, aktiv, öhdəlik, gəlir, xərc, ehtiyat kimi qruplaşdırılır.

Daxili istifadəçilərin məlumat tələbləri, adətən, xarici istifadəçilərə nisbətən daha geniş və təfərrüatlıdır. Biznes sahibləri müəssisənin maliyyə vəziyyəti və əldə olunmuş maliyyə nəticələri ilə maraqlanırlar, hansı ki, bu məlumatlar onlara menecerləri nəzarətdə saxlamağa və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə uyğunlaşmağa imkan verir. Burada əsas rolu maliyyə hesabatlarının münasibliyi oynayır, yəni, əldə olunmuş məlumatlar tələb olunan məlumatlara uyğun olmalıdır. Münasiblik mühasibat məlumatlarının kompleks xarakteristikası kimi tamlıq, uyğunluq, vaxtında hesabat və etibarlılıq keyfiyyətlərinin gölənildiyinə əminlik verir.

Aparılan araşdırmaya əsasən, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- Məlumat istifadəçiləri üçün məlumatların müxtəlifliyi və təfərrüatları baxımından ən böyük dəyər vahid mühasibat prosesinin son mərhələsi kimi mühasibat uçotu hesabatlarıdır. Bununla birlikdə, hesabat formalarının azaldılması mühasibat uçotunun məlumat funksiyasının qismən itirilməsinə səbəb olacaqdır. Nəticədə, kiçik sahibkarlıq subyektləri ilə əlaqəli mühasibat uçotu hesabat yolu ilə həyata keçirilən əsas vəzifələrdən birini yerinə yetirməyi dayandırır: daxili və xarici istifadəçilərə məlumat vermək, hesabat göstəricilərini təhlil etmək və müvafiq idarəetmə qərarları qəbul etmək imkansız edir.

- Vergi uçotu reyisteri və hesabatlarda olan limitli informasiya müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin göstəricisi kimi istifadə edilə bilməz. Lakin vergi uçotunun məcburi xarakteri bu mühasibat növünün bəzən ayrı-ayrı kiçik müəssisələr üçün yeganə informasiya idarəetmə mənbəyi olmasına gətirib çıxarır.

- Kiçik sahibkarlıq subyektləri maliyyə hesabatları hazırlamalıdır. Tənzimləmə aktları xalis aktivlər, aktivlər, nizamnamə kapitalı, ehtiyat fondu, vergi borcu, mənfəət, xalis mənfəət, xərclər, gəlir kimi mühasibat göstəricilərinin alınmasını təmin edir.

Kiçik sahibkarlıq subyektləri illik hesabatdakı izahatlara daxil etməsini zəruri hesab edilir:

- təşkilatın quruluşunun və əsas fəaliyyətinin qısa təsviri;
- tətbiq olunan uçot siyasətinin əsas elementləri haqqında məlumat;

- maliyyə hesabatlarının formalarına, xüsusən də təşkilatın maliyyə vəziyyətini obyektiv qiymətləndirmək mümkün olmayan debitor və kreditor borclarının strukturu barədə məlumatlar, sənədlər və mətn izahatları;

- hesabat ilində təşkilatın fəaliyyətinin nəticələrinə təsir göstərən əsas amillər barədə məlumat.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərin hamısı illik hesabatların məlumat məzmununu əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq, hansı ki, xarici istifadəçilərə menecment qərarlarından yaranan potensial riskləri minimuma endirməyə imkan verəcək.

Müasir dövrümüzdə maliyyə hesabatlarının analizinin keyfiyyəti birbaşa maliyyə informasiyasının güvənirliliyi ilə müəyyən olunur. Bura hesabatın hazırlayanın professional təcrübəsi, mühakimə tələb edən hesablamaların həqiqəti əks etdirmə dərəcəsi və s. daxildir. Təyinatdan aslı olaraq maliyyə hesabatlarında çoxlu sayda analiz aparmağa imkan verən məlumatın cəmləndiyi məlumdur. Maliyyə hesabatlarının analizi ilə texnoloji, marketing və başqa götürücülər haqqında dolğun məlumatlar əldə etmək mümkün olur. Analizin nəticəsində informasiya istifadəçisi təşkilatın maliyyə fəaliyyəti haqqında etibarlı və tam məlumat əldə edir. Nəzəri və praktiki olaraq görünür ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şərtləri müxtəlif istifadəçilərin tələblərini nəzərə alaraq balans analizin metodologiyasını təkmilləşdirirlər. Eyni zamanda maliyyə hesabatlarının analizi kommersiya təşkilatlarının menecmenti və digər istifadəçi qrupları üçün praktiki nəticələrə gəlmək üçün əvəzəlməz alətdir. Maliyyə analizinin nəticəsi müəyyən xülasələrlə yekunlaşır, belə ki, təhlil nəticəsində məsləhət dərc olunur, biznes qərarları qəbul edilir. Qeyd olunan tələblərlə uyğunlaşmaq üçün maliyyə analizi aşağıdakı mərhələlərdən keçir.

1) mühasibat uçotu və maliyyə hesabatları ilə tanışlıq, bu mərhələdə uçot siyasətinin əsas müddəaları müəyyən edilir;

2) hesabatlıq informasiyasının toplanması və hazırlanması;

3) maliyyə hesabat formalarının analitik formaya keçirilməsi;

4) Göstəriciləri əsas maliyyə təhlili qruplarına ayırmaq və hesablamaq;

- 5) göstəricilərin interpretasiyası və müqayisəli analiz;
- 6) hissələr arasında əlaqənin müəyyənləşdirilməsi;
- 7) xülasənin hazırlanması;
- 8) maliyyə vəziyyətinin təkmilləşməsi yolunda tövsiyələrin tərtibi.

Cədvəl 10: Maliyyə hesabatlarının müasir istifadəçiləri və onların analitik informasiya ehtiyacları

Məlumat ehtiyacı (maliyyə təhlili metodologiyasının analitik bloku)	Sahibkar, təsisçi	İdarəçilər, digər rəhbərlər, menecerlər	İttifaqlar, birliklər	İnvestorlar	Kreditorlar, Borc verənlər	Vergi orqanları	Dövlət orqanları	Birja, maliyyə müəssisələri
1. Əmlakın analizi	+	+	+	+	+	+	+	+
2. Maliyyə nəticələrinin təhlili	+	+	+	+	+	+	+	+
3. Kapitalın analizi	+	+	+		+			
4. Likvidliyin və maliyyə sabitliyinin analizi (uzun dövrlik likvidliyin analizi)	+	+			+			
5. Gəlirliliyin, dövrünün, maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin analizi	+	+		+	+			
6. Pul axınlarının təhlili	+	+			+	+		
7. İnkişaf intensivliyinin analizi	+	+		+	+			+
8. Dividend siyasətinin və bazar fəaliyyətinin analizi	+	+			+		+	+
9. Emintentin reyting analizi	+	+		+	+			+
10. Cari maliyyə planlamasının analizi		+			+			
11. Biznes planlamasının analizi		+		+	+			

Mənbə: <https://studref.com>

III FƏSİL. KİÇİK SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNDƏ HESABATLIĞA METODOLOJİ DƏSTƏYİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində hesabatlığın keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsində inteqrasiyanın rolu

Mühasibat sistemi, müəssisə idarəetməsinin əsas alt sistemlərindən biri kimi, kiçik sahibkarlığın idarə edilməsinə informasiya dəstəyi sistemində aparıcı yerlərdən birini tutur. Son vaxtlar müasir informasiya texnologiyalarının istifadəsinə əsaslanan çox məqsədli mühasibat sistemlərinin yaradılmasına daha çox diqqət yetirilir. Mühasibat sistemi bir tərəfdən müəssisə rəhbərliyinin informasiya dəstəyinin bir hissəsidir, digər tərəfdən adi mühasibat sistemindən daha yüksək, birləşdirilmiş sistemdir. Müasir izahlı lüğətlərdə “inteqrasiya” (lat. *integratio* – bərpa, yenilənmə) sistemin müxtəlif hissə və funksiyalarını birləşdirilmiş vəziyyətini ifadə edir. Vahid mühasibat sisteminin əsas xüsusiyyəti çoxkomponentli olmasıdır. İnteqrasiya olunmuş mühasibat sisteminin struktur elementləri belə ayırıla bilər: mühasibat prosesləri, tənzimləyici dəstək, metodoloji dəstək, kadr və təşkilati dəstək, informasiya dəstəyi (daxil olan və çıxan məlumatlar), infrastruktur dəstəyi (proqram təminatı, məlumat bazalarının və mübadilələrin təşkili). Mühasibat sistemindəki inteqrasiya prosesləri, mühasibat sisteminin işinin təşkili yanaşmaların yenidən nəzərdən keçirilməsini, bunun üçün istifadə olunan metod və vasitələrin arsenalının genişləndirilməsini tələb edir.

İdarəetmədə istifadə olunan dominant metodoloji yanaşmalardan biri də proses yanaşmasıdır. Səkkiz keyfiyyət idarəetmə prinsipindən biri kimi ISO-9000 versiya 2000 standartlarının əsasını təşkil edir. Mühasibat sistemi keyfiyyət obyektı olaraq mühasibat məlumatlarının istifadəçilərinin informasiya ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyəti ilə əlaqəli xüsusiyyətlər sistemə malik olmalıdır. Ardıcılıq aşağıdakı yollarla və formada həyata keçirilir: qarşıya qoyulmuş hədəflərə təsir edən struktur komponentlərinin yaradılması, sistemdəki elementlər arasındakı əlaqəni başa düşmək, sistemi optimal şəkildə qurmaq. Əsas elementləri mühasibat uçotu və hesabat məlumatlarına əsaslanan mühasibat uçotu sistemi olan, kiçik

sahibkarlığın şərtlərinə uyğunlaşdırılmış bir məlumat sisteminin formalaşması vacib bir tapşırıqdır ki, onun həlli müəssisənin informasiya sorğularını təmin etməyə imkan verir. Sxem 2-də kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün mühasibat uçotu prosesinin əsas elementlərini görmək mümkündür. Həmin sxemdə qeyd olunan proses əsasında qurulan mühasibat uçotu istifadəçilərə tələb olunan məlumatları əldə etməyə kömək edə bilər. İdarəetmə prosesinin informativliyi kontekstində bir müəssisənin iqtisadi fəaliyyəti ayrıca əməliyyatların məcmusu kimi qəbul edilə bilər. Monetar dəyərlə ifadə olunan biznes tranzaksiyaları müəssisənin fəaliyyətində baş verən prosesləri xarakterizə edən məlumat vahidləridir. Başqa sözlə, idarəetmənin informasiya komponenti baxımından bir iqtisadi subyektin bütün fəaliyyətləri idarəetmə sistemində müəyyən iqtisadi fəaliyyət faktlarını müəyyənləşdirən məlumat vahidlərinin məcmusu kimi qəbul edilməlidir. İnformasiya vahidi anlayışı iqtisadi məlumatın strukturunu xarakterizə edir, sadə və mürəkkəb məlumat vahidlərini ayırır (Мальшева М. 2013).

Vergi mühasibatlığı vergi məcəlləsinin qüvvəyə minməsi ilə əlaqəli olaraq yaradılmışdır. Mühasibat uçotu və vergi uçotu arasında fərqlərin yaranmasına bir çox səbəblər vardır. İlk öncə onların tənzimləndiyi qanunların fərqli olması, bundan başqa onlara tətbiq edilən metodlarda olan fərqlər (amortizasiya və s.). Bu tətqiqat işində vergi uçotunun tərfi belə təsvir olunub: vergi bazasını müəyyən etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq ilkin sənədlərdən toplanmış informasiyanın ümumiləşməsi. Bu tərifdən belə nəticəyə gələ bilərik ki, vergi uçotunun əsas məqsədi vergi ödəyicisinin dövr ərzində apardığı biznes tranzaksiyalarını tam və etibarlı şəkildə, vergi məqsədlərinə uyğun olaraq hesablayıb və büdcəyə ödəməkdir.

Vergi uçotu aşağıdakı məlumatları əks elətdirməlidir:

- Cari dövrdə xərclərin vergi məqsədləri üçün olan hissəsini;
- Gəlir və xərc məbləğlərinin formalaşma proseduru;
- Növbəti vergi dövründə nəzərə alınacaq zərərin məbləği;

Nəticə etibarilə, əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, vergi uçotunun məqsədi vergi bazasını müəyyən etmək olduğu təqdirdə, mühasibat uçotunun məqsədi müxtəlif

istifadəçi qrupuna xidmət edən maliyyə vəziyyətini qiymətləndirməkdir.

Cədvəl 11: Vergi və mühasibat uçotu göstəricilərinin müqayisəsi

Göstəricilər	Vergi uçotu	Mühasibat uçotu
Reyester məlumatları	Reyester adı, yaranma tarixi, biznes tranzaksiyasının adı, reyesteri hazırlamağa məsul şəxsin imzası və s.	Reyester adı, yaranma tarixi, biznes tranzaksiyasının adı, reyesteri hazırlamağa məsul şəxsin imzası və s.
Sistemləşdirmə	Dövr ərzində olan vergi uçotu məlumatlarının hesabatlıq üçün Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq sistemləşdirilməsi	Dövr ərzində olan mühasibat uçotu məlumatlarının mühasibat uçotu haqqında qanuna əsasən sistemləşdirilməsi, analitik və sintetik hesablarda toplanması
Qruplaşdırma	Məlumatın vergi məqsədləri üçün qruplaşdırılması	Aktiv, öhdəlik və kapital olaraq qruplaşma
Ardıcılıq	Vergi məqsədləri üçün ardıcıl şəkildə əks elətdirmə	Uçot məqsədləri üçün ardıcıl şəkildə mühasibat sənədlərində əks elətdirmə
Yaranma məqsədi	Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq yaranma	İqtisadi fəaliyyətin əks etdirilməsi və maliyyə hesabatlarının yaradılması
Aparma metodu	Vergi uçotu reyesteri xüsusi formalı dəftərlərdə, elektronik formatda və ya hər hansı ERP sistemdə aparılır	Mühasibat uçotu reyesteri xüsusi formalı dəftərlərdə, elektronik formatda və ya hər hansı ERP sistemdə aparılır

Mənbə: Мальшева М. 2013: s.125

Dissertasiya işinin əvvəlində də bəhs edildiyi kimi vergi qanunvericiliyinin tələbi ilə mühasibat uçotu haqqında qanundakı tələblər arasında bəzi fərqliliklər var. Bura təbii ki, xərclərin vergi və mühasibat uçotu məqsədilə tanınması, amortizasiya məqsədilə nəzərdə tutulan aktivlər (VM-ə əsasən 500 AZN-dən yuxarı dəyəri olanlar, lakin KOS-lar üçün MHBS-da belə bir tələb yoxdur), amortizasiya qaydaları (VM-ə əsasən hər aktiv nəzərdə tutulmuş dərəcəyə qədər amortizasiya olunur). Aparılmış tədqiqatlara əsasən də bel bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, praktikata vergi və mühasibat uçotu modullarını müstəqil modullara ayırmaq iki cür məlumatın yaranmasına səbəb olur: vergi və mühasibat uçotu. Ona görə də, inteqrasiya prosesini iki səviyyəyə ayırmaq olar:

- uçot metodologiyası və texnikası səviyyəsi
- avtomatlaşdırma səviyyəsi

Metodoloji səviyyədə inteqrasiyaya məlumatları qeydə almaq üçün vahid standartın yaradılması daxildir. Bu, müxtəlif səviyyədən uçot məlumatlarının sistemləşdirilməsinin bütün təffəratını özündə cəmləyəcəkdir. Lakin, vahid vergi və mühasibat uçotu sistemin yaradılması hesablar planında dadəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Həmin hesablarda birbaşa vergi ilə əlaqəli olanlar nəzərə alınmalı və sistemdən çıxarıla bilməlidir. Praktikada vergi bazasını yaratmaq məqsədilə vergi uçotu reyesterlərinin yaradılması gəlir və xərc hesabları üçün subhesabların yaradılması ilə aparılır. Təcrübəni həyata keçirən mühasib vergi hesabatlarını yığan zaman hər iki uçotda olan fərqli olan məqamlara nəzarət etməlidir. İqtisadi fəaliyyəti vergi sistemindən ayırmaq əlavə təkmilləşməni tələb edir hansı ki, vergiyə bağlı tranzaksiyaları müəyyən etsin.

Kiçik sahibkarlıqlarda aparılmış bəzi praktiki təcrübələrdə məlumatların manual olaraq sistemə işlənməsinin mühasibat uçotu məlumatının keyfiyyətində müsbət və mənfi bir neçə cəhəti var. Misal olaraq, əməliyyatın iqtisadi əhəmiyyətinin təhlilini əks elətdirmək üçün mühasib artıq “yaradıcı” yollardan istifadə edir, həmçinin subyektiv səhvlərin sayı da artır, insan faktoru artdığı üçün. Ona görə də, informasiyanın etibarlılığını və ona nəzarəti artırmaq üçün aydın şəkildə tənzimlənən prosedura ehtiyac vardır.

Mühasibat uçotu sisteminin iqtisadi fəaliyyəti müəyyən edən informasiya vahidlərini bir informasiya halında göstərəcək funksionallığı vardır. Mühasibat uçotu prosesinin özü müxtəlif məqsədli məlumatların qruplaşdırılması və sistemləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan xüsusi prosedurların cəmidir. Günümüzdə inteqrasiya olunmuş mühasibat uçotu sisteminin həll etmədiyi, həlli olmayan məsələlərin əksəriyyəti isə vergi və mühasibatlığın inteqrasiyası ilə bağlıdır.

Mühasibat və vergi uçotu prosesi biznes prosesləri üzərində yüksək keyfiyyətli nəzarəti təmin edən vahid informasiya axınını təmsil edir. Hal-hazırda mühasibat və vergi uçotunun inkişafı inteqrasiya olunmuş sistemlər vasitəsilə paralel aparılır. Bununla birlikdə, inteqrasiya prosesi təzə inkişaf etdirildiyi üçün mühasibat və vergi uçotunda səbəb və nəticələrinin tətqiqinə ehtiyac var.

Kiçik sahibkarlıqların vergi və mühasibat uçotu yaratmaq təcrübələrini analiz edərkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir proqramlar inteqrasiya prosesində əsas rolu oynayırlar. Bunlardan daha çox yaygın şəkildə istifadə olunanı “1C: Enterprise 8.2”dir. Avtomatlaşdırılmış sistemdə vergi və mühasibat uçotunu inteqrasiya etmək üçün bir sıra seçimlər mövcuddur. Məlumatın mühasibat uçotundan vergi uçotuna transformasiyası zamanı gəlir və xərclərin mühasibat və vergi tərəfdən uyğunluğunu yaratmaq lazım gəlir. İnteqrasiya zamanı ortaya çıxan problemləri nəzərə alaraq vergi və mühasibat uçotunun birlikdə mövcudluğunu təmin etmək üçün aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmalıdır:

- vergini hesablayarkən mühasibat uçotunun təməl metodoloji əsaslarına üstünlük verilməsi;
- bütün maraqlı tərəfləri nəzərə alaraq sistemə olaraq mühasibat uçotu datasının toplanması və sistemləşdirilməsi;

İnteqrasiya olunmuş sistemə keçid kiçik sahibkarlıqlarda aşağıdakı üstünlükləri əldə etməyə imkan verəcəkdir:

- eyni məlumatı müxtəlif uçot məqsədilə (mühasibat və vergi) istifadə etdikdə yarana biləcək dəhvlərin qarışını alacaq və bir dəfə sistemə məlumat girişi olduğu üçün daha etibarlı menecment informasiyası əldə etməyə imkan verəcəkdir;
- müxtəlif uçot məqsədi üçün bir neçə dəfə ikili mühasibat uçotu yazılışından istifadəyə ehtiyac qalmayacaqdır;
- kiçik sahibkarlıqların işinin gedişatını optimallaşdıracaqdır;

3.2. Mikro sahibkarlıqlarda hesabatlığa metodoloji dəstək

Kiçik müəssisələr arasında xüsusi yeri fərdi sahibkarlar - qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər tutur. Kiçik sahibkarlıqlarda maliyyə və iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyi və effektivliyi maliyyə hesabatlarında olan məlumatlarla ölçülür. İstifadəçi tərəfindən anlaşılan və mövcud olan meyar və tələblər əsasında yaradılmış maliyyə hesabatları qeyri-müəyyənlik halında menecment qərarının verilməsi üçün əvəzəlməz faktordur. Maliyyə hesabatlarının əsasını anlamq üçün

sistematik yanaşmada biznesin bütün uçot və analitik sisteminə qrup şəkildə yanaşılması qeyd olunur. Analitik sistem dedikdə müxtəlif subsistemləri və metodları özündə cəmləşdirən, onları idarəetmə prosesinin informasiya dəstəyi kimi təşkilatın məqsədləri üçün xidmət edən hala gətirir. Onun əsas xüsusiyyəti, aydınlıq, inteqrasiya və sabit dinamik qarşılıqlı əlaqədir. Böyük bir sistem dedikdə nəzarət olunan qarşılıqlı əlaqəli subsistemlər, ümumi məqsəd üçün birləşmiş fiksiyalar nəzərdə tutulur. Sistemlilik dedikdə, həmçinin, maliyyə hesablamağının metodoloji əminliyini məzmun və strukturunu başa düşən yanaşma da nəzərdə tutulur.

Maliyyə hesabatlarına dair rəyin ifadə edilməsi Metodiki Təvsiyələr Beynəlxalq Audit Standartları (BHA) əsasında hazırlanmışdır, və kiçik sahibkarlıq təşkilatlarının mühasibat (maliyyə) hesabatlarının yoxlanılması zamanı BSA-nın müəyyən müddələrinin tətbiq edilməsinin xüsusiyyətlərini ehtiva edir (Azərbaycan Respublikasının “Daxili audit haqqında” Qanunu).

Kiçik sahibkarlıq təşkilatının rəhbərliyi, mühasibat (maliyyə) hesabatlarının bu cür hesabatların hazırlanması üçün tətbiq olunan çərçivənin tələblərinə uyğun olaraq hazırlanmasına və ədalətli təqdim edilməsinə və rəhbərliyin zəruri hesab etdiyi daxili nəzarət sisteminə cavabdehdir. Auditor təşkilatının məqsədi mühasibat (maliyyə) hesabatlarının saxtakarlıq, səhvlər səbəbindən əhəmiyyətli səhvlərə yol verməməsinə dair əsaslı, lakin mütləq deyil, əminlik əldə etmək və auditor təşkilatının rəyləri əks etdirən bir auditor rəyi tərtib etməkdir. Yoxlamanın xasiyyətli məhdudiyyətləri səbəbindən, mühasibat (maliyyə) hesabatlarının bəzi əhəmiyyətli səhvlərinin aşkarlanmaması üçün qaçılmaz bir risk mövcuddur, hətta audit ISA-ya uyğun olaraq düzgün planlaşdırılıb və aparılsa da. Audit təşkilatı, yoxlanılan kiçik sahibkarlıq təşkilatının daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyi barədə fikir bildirmək məqsədi ilə yox, şərtlərə uyğun audit prosedurlarını inkişaf etdirmək üçün auditlə əlaqəli daxili nəzarət sistemi haqqında bir anlayış əldə edir.

Mühasibat (maliyyə) hesabatlarını hazırlayarkən, kiçik sahibkarlıq təşkilatının rəhbərliyi kiçik sahibkarlıq təşkilatının davamlı fəaliyyət göstərmə qabiliyyətini qiymətləndirmək, davamlı fəaliyyətlə əlaqəli məlumatları açıqlamaq və hesabatlar

tərtib etməkdən məsuldur. Audit şirkəti, yoxlanılan kiçik sahibkarlıq təşkilatı rəhbərliyinin davamlı fəaliyyət fərziyyəsini istifadə etmək üçün uyğun olduğu qənaətinə gəlir və əldə edilmiş audit sübutlarına əsaslanaraq hadisələrlə və ya şərtlərlə əlaqəli əhəmiyyətli bir qeyri-müəyyənliyin olub-olmamasına qərar verir.

Bu Metodiki Təvsiyələr, bir kiçik sahibkarlıq təşkilatının mühasibat (maliyyə) hesabatlarının audit tapşırığının əsas mərhələlərinin hər birində yoxlanılmasının xüsusiyyətlərini təsvir edir:

- Yoxlanılmış kiçik sahibkarlıq təşkilatı və daxili nəzarət sistemi daxil olmaqla ətraf mühit barədə bir məlumat əldə etmək;
- Nəzarətlərin sınağı;
- Əsaslı yoxlama prosedurlarının həyata keçirilməsi;
- Audit tapşırığının son mərhələsində prosedurların aparılması, mühasibat (maliyyə) hesabatlarının və auditor hesabatının etibarlılığı barədə rəy formalaşdırılması.

Yoxlanılan kiçik sahibkarlıq təşkilatı və onun mühiti haqqında anlayış-yoxlanılan kiçik sahibkarlıq təşkilatı və daxili nəzarət sistemi daxil olmaqla ətraf mühit haqqında bir məlumat əldə etmək üçün, auditor təşkilatının aşağıdakı prosedurları yerinə yetirməsi məsləhət görülür:

- Azərbaycan kiçik sahibkarlıq Bankı, vergi və digər tənzimləyici, nəzarət, nəzarət orqanlarının yoxlamalarını, habelə yoxlamaların nəticələrinə əsasən verilmiş təlimatları almaq və təhlil etmək;
- Kiçik sahibkarlıq təşkilatının daxili audit xidməti tərəfindən yoxlama aktlarını qəbul etmək və təhlil etmək;
- Kiçik sahibkarlıq təşkilatının daxil olduğu qrupun strukturunu və əlaqəli şəxslərin siyahısını əldə etmək və təhlil etmək;
- Yoxlanılan kiçik sahibkarlıq təşkilatının balans hesabatını, maliyyə vəziyyəti hesabatını və maliyyə nəticələri hesabatını, mənfəət və zərər hesabatını və digər məcmu gəlirlərini təhlil etmək.

3.3. İnformasiya dəstəyinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində müasir texnologiyanın rolu

Mühasibat uçotu sisteminin əsas elementləri metodoloji, texniki və təşkilati dəstəkdən subsistemdən ibarətdir. Mühasibat uçotu sistemini yüksək səviyyəli struktur kimi nəzərə aldıqda – müəssisənin informasiya mənbəyi, nda o da qeyd edilməlidir ki, yüksək riyazi və statistik, həmçinin, informasiya texnologiyalarından istifadə nəticəsində inteqrasiya olunmuş mühasibat uçotu sistemi qurmaq mümkündür. Eyni zamanda, mühasibat uçotunun metodologiyasının inkişafı digər sahələrin – kompyuter elmlərinin, sistem idarəetməsinin, kibernetikanın və s. inkişafı ilə sıx bağlıdır. İnformatika, kibernetika, informasiya texnologiyaları sahəsində əldə olunan nailiyyət inteqrasiya olunmuş idarəetmə sisteminin (ERP- Enterprise Resource Planning) yaradılmasını mümkün edir. ERP sistemi vahid data baza sistemi əsasında yaradılır, hansı ki, şirkətin bütün məlumatları həmin bazada toplanır (maliyyə, istehsalat, kadr, təchizat, satış və s.).

ERP sisteminin əsas xüsusiyyəti müəssisənin menecmentinin ehtiyacı olan informasiya və analitik dəstək göstərməsidir. ERP sistemdən istifadə hesabatlıq üçün nəzərdə tutulan mühasibat və analitik proseslərin tutumunu artırmağa imkan verir. İxtisaslaşdırılmış proqramlardan istifadə ikili mühasibat yazılışlarını riyazi metodla daxil etməyə imkan verir, həmçinin kompüterdə modelləşdirmə alətlərindən istifadə üçün imkan yaradır. Bu ERP sistemləri arasında ən geniş yayılmışlardan biri Rusiya istehsalı olan 1C-dir. Müasir texnologiyadan istifadəni öyrənmə prosesində tətqiqatda “1C: Enterprise 8” proqramından bəhs edilir, hansı ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotu təşkil etməyə imkan verir. Biznes tranzaksiyalarının reyetr kimi ilkin mühasibatlıq sənədləri 1C daxilində yaradıla bilər. Biznes sənədlərinin yaradılması və onların hesablarla əlaqələndirilməsi prosesi əməliyyatlar jurnalı adlanan reyesterdə xanoloji ardıcılıqla toplanır.

Mühasibatlığın və maliyyə hesabatlarının menecment sistemində rolu onu deməyə imkan verir ki, keyfiyyətdə olan artışı ilkin növbətə menecmentin

informasiyaya olan tələbi əsasında formalaşır. Dissertasiya işinin əvvəlki fəsilərində də qeyd edildiyi kimi keyfiyyət tamlıq, faydalılıq, etibarlılıq, materiallıq, vaxtında təqdimat və s. kimi parametrlər əsasında formalaşır. Bura müqayisəlilik, uyğunluq, şəffaflıq kimi digər xüsusiyyətlər də əlavə edilə bilər. İnformasiya texnologiyalarından istifadə mühasibat uçotunun da sərhədlərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Ənənəvi mühasibatlıqda olan səmərəliliyin və keçmiş mühasibatlıq informasiyasının çatışmazlığı əsas mənfələrdən idi. Eyni zamanda, bu da açıq-aydındır ki, ənənəvi qayda şirkətlərin mühasibat uçotu praktikasında texniki bir əskiklik idi.

Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda görə bilərik ki, bu səbəblərdən dolayı əməliyyatın icrası ilə onun mühasibat uçotunda əks etdirilməsi arasında müəyyən zaman intervalı var idi. Lakin, bütün texnoloji və idarə prosesini özündə birləşdirən inteqrasiya olunmuş menecment sistemlərinin qurulması ilə iqtisadi fəaliyyət birbaşa uçotda əks oluna bilər. Əlavə olaraq, kağız sənədlərin əvəzinə elektron sənədlər və onların təsdiqlənməsi üçün təsdiqləmə proqramları (e-flow və s.) da əlçatan olmuşdur. Məsələn, çox sadə bir misalla mövzunu tam izah etmək olar, artıq demək olar ki, bütün pərakəndə obyektlərdə POS terminallardan istifadə olunur, mal satılan zaman onun barkodu oxunduqda sistem həm gəliri qeydə alır, həm də satılmış malı müəssisənin anbarında silir. Bu tip fürsətlər günümüzdə müəssisələrin menecmentə informasiya dəstəyi sistemində olduqca mühüm irəliləyiş hesab oluna bilər. Buna baxmayaraq, praktika göstərir ki, yuxarıda qeyd edilmiş imkanlar mühasibat uçotu informasiyasından düzgün və məqsədyönlü şəkildə istifadə edilmədiyi təqdirdə öz dəyərini itirir. Dissertasiya işi avtomatlaşdırılmış müəssisə menecment sistemlərindən istifadənin mühasibat və vergi uçotu problemini həll etməyə imkan verdiyində əvvəldə bəhs etmişdir.

Yuxarıda qeyd olunan məlumatlarla yanaşı o da qeyd edilməlidir ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərində əksər hallarda bu problemləri aradan qaldıracaq mütəxəssislər fəaliyyət göstərmir. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində aparıcı mütəxəssislər bir çox yöndə bilikli olmalıdırlar – mühasibatın və hesabatlığın qanuni sənədlərindən, informasiya texnologiyalarının müəssisədə tətbiqi

imkanlarından və s. İqtisadi informasiyanın təşkil olunması sahəsində texniki yenilikləri özündə cəmləyən 1C haqqında məlumat verək. 1C proqram sistemi öz imkanları əsasında müxtəlif tətbiqi həllər irəli sürür. Proqram imkan verir müxtəlif tətbiqlər əsasında inteqrasiya olunmuş sistem yaradılsın və bir informasiya strukturunda toplamaq mümkün olsun. Proqram imkan verir ki, fərdi biznes prosesləri həyata keçirilsin: alış-satışın idarə olunması, əsas vəsaitlər, əmək haqqı və s. Tətbiqi proqramlar arasında 1C xüsusi yerə sahibdir.

Qeyd edildiyi kimi o digər tətbiqlərlə bərabər, həmçinin, tək şəkildə istifadə oluna bilər. Kiçik sahibkarlıqlarda onun “1C: Kiçik müəssisələrin idarəetməsi” modulundan istifadə oluna bilər. Həmin modulda demək olar ki, kiçik sahibkarlıqlar üçün bütün biznes prosesləri yer almışdır. Bundan əlavə, vahid strukturlu informasiyanın yaradılması imkan verir ki, məlumatları əməliyyat uçuşundan mühasibat uçuşuna təkrarlanmadan köçürülsün. Mühasibat uçuşunda ilkin mühasibat sənədlərinin yaradılması əsas əmək tələb edən işlərdən olmuşdur. Çünki həmin sənədlər subyektiv səhvlərə, təkrarlanmaya, informasiyanın strukturunda olan uyğunsuzluqlara məruz qalır. (Соколов А.А., Никишина К.Е., 2017)

1C-də tətbiqi konfigurasiyaların qurulması prinsipi imkan verir ki, müəssisə mülkiyyət formasından və əməliyyatlarının həcmindən aslı olmayaraq onları avtomatlaşdırsın. 1C-də biznes proseslərin əməliyyat uçuşunu, mühasibat uçuşunu, hesabatlıq və vergi uçuşunu həyata keçirməyə müxtəlif konfigurasiyalar tərtib olunmuşdur. Son zamanlarda mühasibat uçuşunun keyfiyyətində olan irəliləmələr bu proqramın da irəliləməsində əks olunmuşdur.

Vahid mühasibat və vergi uçuşunun qurulmasının mərkəzində hesablar planı, subhesablar və hər hesab üçün üç-səviyyəli hesabların yaradılması durur bu da iyerarxik informasiya sisteminin qurulmasına, mühasibat, vergi və əməliyyatlar uçuşunun qruplaşdırılmasına imkan verir. 1C-in konfigurasiyası təşkilatlara imkan verir ki ümumi və xüsusi vergi rejimləri üçün mühasibat uçuşu siyasətini seçə bilsinlər. Həmçinin, fərdi sahibkarlar üçün vergi uçuşunu həyata keçirmək üçün “fərdi sahibkarların gəlirinin qeydə alınması üçün kitab” forması da mövcuddur. Lakin, əvvəlki versiyada (7.7) belə bir imkan yox idi və bunun üçün əlavə proqram

tələb olunurdu. Kiçik sahibkarlıqlar üçün hətta ən sadə versiyanı belə (1C: Accounting 8”) əldə etdikdə müxtəlif vergi sistemində olan bir neçə müəssisənin belə eyni anda qeydlərini aparmaq mümkündür. Mühasibat uçotu metodologiyası baxımından proqram çoxlu sayda tranzaksiyaları həyata keçirməyə imkan verən əsas sahibdir. Bu funksiya proqramda işləmək bacarığını artırmağa imkan verir və sonrakı əməliyyatları asanlaşdırır.

Mühasib bir qayda olaraq biznes tranzaksiyaları və qarşı hesabları bilir, lakin bəzi tipik olmayan tranzaksiyalarda dəstəyə ehtiyac olur. 1C-in 2000-dən çox müxtəlif mühasibat uçotu əməliyyatları üçün mühasiblərə dəstək olacaq direktivi vardır:

- Qarşı hesaba əsasən (debet və ya kredit) əməliyyatı proqramda əks etdirmək üçün hansı sənəddən istifadə etməli;
- Biznes tranzaksiyasının məzmununa əsasən qarşı hesabın və tranzaksiyanın sənədini müəyyən etmək;
- Sənədə əsasən hansı biznes tranzaksiyalarının seçilmiş sənəddə əks etdirilə biləcəyini müəyyən etmək.

Direktivin cədvəl bölməsində əməliyyatların hamısı seçilmiş meyarə uyğun olması əks etdirilir. Belə olduğu halda isə mühasib təkcə qarşı hesabı deyil, həmçinin, tranzaksiyanın hansı sənəddə əks etdirildiyini görə bilər. Proqramda vergi uçotu mühasibat uçotu ilə eyni zamanda aparıla bilər. Nəticə etibarilə, mühasibat və vergi məlumatlarını da müqayisə etmək mümkün olur. Əlavə olaraq, mühasibat və vergi məlumatları və onların arasındakı uyğunsuzluqlar açıq şəkildə görüldüyü üçün mütəmadi şəkildə səhvləri düzəltmək mümkün olur. Metodoloji irəliləmə kimi mühasibat və vergi uçotu hesablarının inteqrasiyası göstərilə bilər. 2010-cu ilə kimi platformada mühasibat uçotu tətbiq edildiyi üçün vergi uçotu ondan kənar aparılırdı. Lakin, yeni versiyada isə mühasibat və vergi uçotu eyni hesablar planı altında aparıla bilər. Tədqiqat boyu kiçik sahibkarlıqlar üçün öyrənilənlərdən biri də biznes tranzaksiyasına əsasən vergini avtomatik hesablamağa imkan verən proqramda bəhs edildi. İlk sənədlərin yaradılması mərhələsində informasiyanın etibarlılığı informasiyanın əsaslandığı sahənin

düzgünlüyü ilə yoxlanılır, məsələn: qarşı tərəflə olan müqavilələr və ya mənfi inventar balansı və s. Proqramın standart qeydlərə manual şəkildə düzəlişlər etməyə imkan verməsi də olduqca vacibdir. Bu funksiya xüsusən spesifik əməliyyata standart tranzaksiyanı tətbiq etməyin uyğunsuz olduğu hallarda olduqca əhəmiyyətlidir. Əlavə olaraq, proqram imkan verir ki, müxtəlif dərəcəli məlumatlarda ibarət hesabatların da çıxarılmasına imkan verir.

1C proqramının yeni versiyasına edilmiş mühüm dəyişikliklər, bank sənədlərinin işləmi, personalın sənədlərinin hazırlanması, maddi aktivlərin potensialı haqqında report, amortizasiya və ay sonu bağlanmış proseduruna edilən yeni funksiyalardan ibarətdir.

Kiçik sahibkarlıqlarda mühasibat uçotunun keyfiyyətinin təkmilləşməsi nəticəsində formalaşan hesabatlar aşağıdakı formalarda ifadə olunur:

- Kompüter texnologiyalarına keçid etmək və bunla bərabər müasir mühasibat uçotu metodologiyalarından istifadə;
- İqtisadi fəaliyyəti əks etdirməklə paralel olaraq mühasibat uçotunun səmərəliliyini artırmaq;
- Ayrı-ayrı hesabların dövriyyələrini çəkmək və nəzarət etmək və s.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti biznes informasiya sisteminin tərkibi kimi çıxış etmədikdə, ümumilikdə biznesin keyfiyyətindən əmin olmaq mümkün deyil. Tədqiqat işinin nəticəsi aşağıdakı nəticələrə gəlməyi və ümumilikdə kiçik sahibkarlıqların müasir biznes menecmenti tələblərinə cavab vermək üçün maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti üçün metodoloji əminliyin təkmilləşdirilməsi üçün təklifləri irəli sürməyi mümkün etdi.

1) Keyfiyyət dedikdə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti, həmçinin, dərc olunan izahlı qeydlərin keyfiyyəti nəzərdə tutulur. İqtisadi müəssisənin idarəetmə səviyyəsi, kiçik bizneslər daxil, təkə informasiya dəstəyindən deyil, maliyyə hesabatlarının keyfiyyətindən də asılıdır. Qlobal maliyyə böhranı və onu müşayiət edən çoxsaylı şirkətlərin bankrot olması hesabatlıqda təqdim olunan informasiyaya olan güvəni də sarsıtdı. Hal-hazırda dərc olunan maliyyə hesabatları istifadəçilərin tələblərini əksər hallarda ödəmir, bu isə ona görədir ki, onlar müəssisənin həqiqi dəyərini özündə əks elətdirmir. Bu problemlə əlaqəli olaraq, geniş maliyyə hesabatları istifadəçilərinin – banklar, kreditorlar, investorlar və s. güvənini geri qazanmaq üçün müxtəlif ölçülər götürülə bilər. Müəssisələrdə inteqrasiya olunmuş sistemlərin qurulması bu problemin həllində rol oyanaya bilər.

2) Mühasibat sistemi müəssisənin informasiya sisteminin ən aparıcı sahəsidir və o hər bir sahibkar üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Tədqiqat işinin nəticəsi onu deyir ki, müəssisə hər bir istifadəçinin tələblərini yerinə yetirmək üçün informasiya sistemi yarada bilər, məsələn: müəssisə menecmentinin idarəetmə qərarları üçün lazım olan hesabatların dərc olunmasıdır. Buna görə də, deyə bilərik ki, maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti dedikdə hər bir istifadəçi qrupunun tələblərini yerinə yetirən və mövcud qanunvericilik və tənzimləmə qaydalarına uyğun olaraq hazırlanmış informasiya nəzərdə tutulur. Mühasibat (maliyyə) hesabatları dinamik, strukturlaşdırılmış və informasiya ilə zəngin olan bir sistemdir. Onun keyfiyyəti isə daima inkişafdadır və keyfiyyətin təmin edilməsi üçün mövcud standartlar tətbiq edilməli və inkişaf etdirilməlidir.

3) Maliyyə hesabatlarının keyfiyyəti həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən mövcud normativlər və qanunlardan çox asılıdır. Tədqiqat işi kiçik sahibkarlıq subyektlərinin hesabatlıqlarının tənzimlənməsinin üstünlük və çatışmazlıqlarını təhlil edir. KOS-lar üçün MHBS-nin tətbiqi onların hesabatlıq zamanı bir neçə gərəksiz məlumatları əks etdirmələrinin qarşısını alır. Həmçinin, MHBS-da nəzərdə tutulmuş bir neçə müddəanın KOS-lar üçün MHBS-da çıxarıldığı müşahidə olundu. Bu da öz növbəsində əvvəldə də qeyd edildiyi kimi kiçik sahibkarlıq subyektlərində maliyyə hesabatlarının hazırlanması zamanı gərəksiz olan bir çox məlumatın ixtisarı ilə nəticələnib.

4) Kiçik sahibkarlıqlarda mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının hazırkı vəziyyəti diqqətə çatdırılıb. Baxmayaraq ki, tənzimləyici qanunların sadələşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi və həmçinin təşkili yönündə addımlar atılır, lakin, onların tətbiqinin kiçik sahibkarlıqlar üçün kifayət qədər çox xərci vardır. Ona görə də rəşional mühasibat uçotu və hesabatlıqların qiyməti və informasiya xidmətinin keyfiyyəti korrelyasiya təşkil edir.

5) Uçot və balans siyasətinin kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə hesabatları üzərində təsirləri araşdırılmışdır. Araşdırma balans siyasətinin mövcud qanunvericilik çərçivəsində müəssisənin balans hesabatının keyfiyyətinin yüksəldilməsi yollarında bəhs edir. Tədqiqatda balans siyasətinin bazar münasibətlərinin inkişafında rolundan bəhs edilmişdir. Bununla əlaqəli olaraq, tədqiqatda balansın elementlərinin “yaradıcı mühasibatlıq” ilə əlaqələndirilir. Əsasən, “yaradıcı mühasibatlıq”ın üstünlükləri və çatışmazlıqlarında və onların balans hesabatının göstəriciləri üzərində təsirdən təfərrüatlı şəkildə bəhs edilmişdir. Tədqiqat ərzində “yaradıcı mühasibatlıq”ın təhlili aşağıdakı bir neçə məsələni üzə çıxardı:

- Yaradıcı mühasibatlıq bazar iqtisadiyyatının bir məhsuludur;
- Bu anlayış gələcəkdə də mövcudluğunu davam etdirəcək, çünki əks halda mühasibatlıq peşəkarlarının öz mühakimələrindən istifadəsi məhdudlaşdırılmalıdır.
- Yaradıcı mühasibatlığın qarşısını yeni konseptual əsaslar ərsəyə gətirməklə mümkün olar bilər, belə ki, həmin əsaslarda hər bir mühasibat

elementinin açıq şəkildə necə klasifikasiya oluna qeyd edilə bilər və müxtəlif cür mühakimə oluna biləcək tranzaksiyaların mümkün ola biləcək tanınma formaları limitli olaraq qeyd edilə bilər.

6) Məqsədə uyğun olaraq mühasibatlığın həyata keçirilməsi fərdi sahibkarlar tərəfindən artıq gerçəkləşdirilir. Biznes idarəetməsində səmərəliliyin artırılması və informasiya sahəsini genişləndirmək məqsədilə kiçik sahibkarlıqların mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığı ilə bağlı tövsiyələr verilmişdir. Vergi və mühasibatlığın inteqrasiya edilməsi kiçik sahibkarlıqlar tərəfindən dərc edilən hesabatlıqların keyfiyyətinin yüksəldilməsinə dəstək olacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. "Mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsü meyarları"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı
2. "Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 13 oktyabr 2011-ci il
3. "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2016
4. ARPA Bakı. (2018). Azərbaycan Respublikasında Kiçik və Orta Sahibkarlıq subyektlərində Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının tətbiqi ilə bağlı mühasibat uçotunun aparılmasına dair tədris vəsaiti
5. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi
6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2020
7. Mühasibat uçotu haqqında IIQ. 29 iyun 2004-cü il tarixli 716 sayılı AR Qanununun 4.1 9 iyun 2004-cü il tarixli 716 sayılı AR-nın Qanununun 2.1.3 və 2.1.4 - Mühasibat uçotu haqqında IIQ.
8. Rzayev Q.R (2017), Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı, Bakı, Elm, 325 səh
9. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu
10. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M (2016), Mühasibat uçotu Dərslik. Bakı, 3 sayılı Bakı mətbəəsi, 186 səh.
11. Səbzəliyev S.M (2013), Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı, UNEC, 385 səh.
12. Səbzəliyev S.M. (2003) Maliyyə hesabatı: formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri, Bakı,"Elm", 409 səh.

Rus dilinda

1. Алексеева А.И., Васильев Ю.В., Малеева А.В., Ушвицкий Л.И. (2016) Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебник / -М.: Кнорус, Финансы и статистика 3. Издание, переработанное и дополненное. С. 720.
2. Ануфриев В. Е. (2015) Учет основных средств, капитала и прибыли: инструкция. М.: Издательство «Бухгалтерия», - 112 с.
3. Артеменко, В.Г. (2016) Финансовый анализ / В. Артеменко, М. Беллендир. - Москва: Дело-Сервис. 152 с.
4. Астахов, В.П. (2016) Бухгалтерский (финансовый) учет. Шаг за шагом: обучение - практическое. пособие / В.П. Астахов. - Ростов н / д.: Феникс, 457 с.
5. Атаулов, Р.Р. Взаимосвязь качества продукции и финансовых показателей / Р.Р. Атаулов // Азимут научных исследований: экономика и управление. - 2015. - №4. - С. 1-11.
6. Бахолдина, И.В. (2013) Бухгалтерский учет и финансы: Учебник / И.В. Бахолдин, Н. Голышева. - Москва: ФОРУМ. 320 с.
7. Беляков Д.С. (2016) Экономическая сущность и содержание сложного механизма управления затратами предприятия // Символ науки. - Нет 9-1. - С.19-25.
8. Богдашкин Ю.Н. Процесс формирования программ аудита. / Ю.Н. Богдашкин // Вестник Волжского университета. В.Н. Татишев. Сер. «Экономика». - 2017. - № 16. - Тольятти: Волжский университет имени В.Н. Татищева, 2017. - С. 312 - 319.
9. Булдашова Ю.В. Ключевые вопросы аудита в новых международных стандартах аудита для подготовки аудиторских отчетов / Ю.В. Булдашова // Аудиторские отчеты. - 2016. - №12 - С 14-25.
10. Васильева, Л.С. (2010) Финансовый анализ: [Текст]: / учебник Л.С. Васильева, М.В. Петровская. - М.: КНОРУС - С.202.

11. Великая, Э.Г. Индикаторы оценки эффективности организации // Балтийский гуманитарный журнал. - 2016. - №2. - С. 57-61.
12. Войтоловский Н.В., Калинина А., Мазурова И. И.. (2016) Комплексный экономический анализ предприятия / под ред. - СПб.: Питер - 576 с.
13. Слободняк И.А., Пискунов И.В. Актуальные проблемы автоматизации бухгалтерского учета; Международный бухгалтерский учет. 2014. № 1- 32-52 с.
14. Голиков О.И., Адушева А.Ю. Практические аспекты разработки положения о тайне аудита хозяйствующего субъекта, оказывающего аудиторские услуги // В.Н. Вестник Волжского университета им. Татишев. - 2016. - Т. 2. №2. 2. - С. 79-84.
15. Егорова А.А. Сущность и характеристика финансового положения // Экономика. - 2016. - № 1 (10). - С.23-26.
16. Ефимова О.В. (2018) Финансовый анализ: современные инструменты для принятия экономических решений. М.: Омега-Л. С. 349.
17. Исмаилов Н.М. Стоимость организации учета и анализа финансовых результатов в усилении и увеличении экономического потенциала фирм (2013) / Экономика и власть - 265 с.
18. Кемаева С.А., Бондаренко В.В. Анализ упрощенных форм бухгалтерской отчетности малых предприятий; Международный бухгалтерский учет. 2013. № 27-63-78 с.
19. Керимов В.Е. (2015) Бухгалтерский учет. - М.: Эксмо, 387 с.
20. Копылова Е.К. Риск несоблюдения условий достоверности данных бухгалтерского учета и отчетности и оценки на этапе планирования аудита / Известия ИГЭА. - 2017. - № 1. 123 с.
21. Крылов С.И. (2016) Финансовый анализ, инструкции // Екатеринбург, Изд-во УрФУ, 162 с.
22. Крылов, Е. И. Власова, В. М. (2009) Анализ финансовых результатов предприятия: / Тренинг ГУАП. - СПб. - С. 63.

23. Лысов И.А., Колачева Н.В. Методы управления финансовыми результатами предприятия // Вестник НГИЭИ. - 2015. - № 1 (44). - С. 54-57.
24. Магомедова М. М. Маржинальный анализ финансовых результатов предприятия. <https://www.tyuiu.ru>
25. Малышева М. (2013) Отчет о «малых» финансовых результатах. Информационный бюллетень «Экспресс - бухгалтерия». -624 с.
26. Манина Н. В., Николаева М. О.(2016) Зарубежный опыт учета и анализа финансовых результатов организации // Молодой ученый. - Нет. 457 с.
27. Миллер, Мария, Анализ финансовых результатов в контексте МСФО / Применение (2015). - М .: Издательство LAP Lambert Academy. - 978 с .
28. Никонова М.Ю. Особенности формирования финансовых результатов в МСФО и в местной практике // Современные тенденции в экономике и менеджменте: новый взгляд. 2016. - № 13-2. - С. 28-36.
29. Орлюк Н.Ю. Анализ несоответствий бухгалтерского учета доходов и расходов и налогового учета // 2016. - № 3 (104). - С. 37-41.
30. Оськина Ю. Н. Обзор методов анализа финансовых результатов / Ю.Н. Н. Оськина, Е.А. Баева // Социально-экономические явления и процессы. - 2017. - № 4 (050). - С. 126-130.
31. Пястолов С. М. (2016) Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие / С. М. Пястолов. - Издание 3-е, удалено. - М .: Издательский центр «Академия» - 336 с.
32. Санникова И.Н., Ласкина М.В. (2009) Формирование и анализ отчетности субъектов малого предпринимательства; Бухгалтер и закон. – 284 с.
33. Сафоненко. В. В. Финансовый отчет составляет основу базы данных для анализа финансовых результатов предприятия // Образование без границ и наука: социальные и гуманитарные науки, 2016. № 5. с. 91-95.

34. Сигидова Ю. И. Трубилин. А.И. (2015) Бухгалтерская (финансовая) отчетность: инструкция / - Москва: ИНФРА-М. - 366 с.

35. Соколов А.А., Никишина К.Е. Финансовые результаты предприятия как объект оценки и анализа / Сборник научных статей по результатам Международной научно-практической конференции, № 4, Казань, 2017. 237с. /<http://izron.ru>

36. Хорева И.В., А.А. Ващенко, (2016) Управление финансовой устойчивостью и платежеспособностью организации // Экономика. Образование. Верно. Научные исследования состояния и развития современного общества Сборник научных статей по материалам Международной научно-практической конференции. Отредактировано. С. 332-337

37. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Негашев Е.В. (2000) Методика финансового анализа.-М.:ИНФРА-М. – 521 с.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi - <https://www.economy.gov.az>

2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi - <http://maliyye.gov.az>

3. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi - <https://www.taxes.gov.az>

4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi - <https://www.stat.gov.az>

5. Bakı Biznes Universiteti, Audit jurnalı - <http://audit-journal.az/files/items/10.pdf>

6. International Accounting Standards - www.iasplus.com

7. International Financial Reporting Standarts - <https://www.iasplus.com>

8. Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı - <https://www.economy.gov.az>

9. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, www.cbar.gov.az -

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Maliyyə hesabatlığı anlayışı.....	13
Cədvəl 2: KOB-lar üçün bölgü meyarları.....	21
Cədvəl 3: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC balans aqreqatlarının strukturu, min AZN (2017-2020-ci illər).....	40
Cədvəl 4: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələrinin kapital strukturu (2017-2020-ci illər).....	41
Cədvəl 5: Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələrinin mühasibat balansının likvidlik əmsalı (2017-2020-ci illər).....	41
Cədvəl 6: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə rentabellik göstəriciləri (2017-2020-ci illər).....	42
Cədvəl 7: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2017-2020-ci illər).....	43
Cədvəl 8: Cədvəl 8: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə maliyyə leveridji (2017-2020-ci illər).....	44
Cədvəl 9: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə əməliyyat və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi(2017-2020-ci illər).....	45
Cədvəl 10: Maliyyə hesabatlarının müasir istifadəçiləri və onların analitik informasiya ehtiyacları.....	63
Cədvəl 11: Vergi və mühasibat uçotu göstəricilərinin müqayisəsi.....	66

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Konseptual Əsaslar Keyfiyyət Xüsusiyyətləri.....	14
---	----

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Fərdi/Kiçik sahibkarlıqların sayının illər üzrə dinamikası..... 29